

השם העממי המקובל למחקר גניאלוגי הוא, כידוע, "חיפוש שורשים". ואכן, מילת המפתח במחקר היא חיפוש. המטרה המרכזית של המחקר הגניאלוגי היא, כמובן, למצוא את אבות המשפחה ולבנות את אילן היוחסין, מקיף ככל האפשר לעומק ולרוחב. אבל הדרך אל המטרה היא כולה חיפוש: מחפשים בניירות ישנים שנשכחו באחת הפינות בבית וערכם פתאום עולה, גוברים בארכיונים ובוחנים מיסמכים, ומעיינים בספרים חדשים וישנים. מחפשים גם בבתי עלמין – ולצערנו מחפשים היום גם בכל המקומות שחרבו, ומנסים לשחזר את הזיכרונות ולשמר אותם על-ידי הקמת ציונים ואנדרטות ועל-ידי כתיבת ספרים.

לעתים לא נדירות מתחיל החיפוש מפרט קטן: מכתב מלפני שנים, פגישה מקרית, ידיעה בעיתון או זכרון ילדות עמום. שני מאמרים בגליונו מתארים מחקרים שהתחילו מנקודה זעירה כזאת: מוצא המחקר המקיף של אמילי רח היה בשתי תמונות שמן שהיו תלויות בבית סבה וסבתה בניו-יורק. יצחק תדמור התחיל את חיפושיו מזיכרון ילדות עמום, על שני ספרי תמונות, אחד אדום ואחד כחול, שאביו היה מדפדף בהם בהחזיקו אותו על ברכיו.

גם כתיבת פרקי היסטוריה היא במידה רבה שיחזור. ליאון טרטמברג מגיש לנו היסטוריה תמציתית של יהודי פרו, על העליות והירידות בהתפתחותה, ועל הבעיות המציקות לה. דניאל וגר מתאר את ההיסטוריה היהודית של עיר אבותיו, זדונסקה וולה שבפולין, ואת המאמצים הנעשים לשמר מה שנשאר. מישה מלמד מספר על פרק קצר ואפל בהיסטוריה של העיירה איביה, בזמן מלחמת העולם השנייה והשוואה. יהודה קלוזנר מביא את החלק השבי של תיאור תולדות החסידות, רביה וחצרותיהם. והמאמר של שמואל שמיר הוא מיוחד במינו. הוא מאחד בתוכו היסטוריה, משפחה, ציונות ואהבת ארץ ישראל, ואפילו אמונה בביאת המשיח.

זן-פייר סטרוויס מסכם את הביקור המעניין שערכו במכון לתצלומי כתבי-יד בבית-הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, ובמדור אחר הוא סוקר את הספר הזחד של בנימין מאירצ'ק. סיכומי כתבי העת הלוועזים מתפרסמים כרגיל, על-ידי הרולד לואין בחלק האנגלי של הגיליון ועל-ידי אסתר רמון ומטילדה טגר בחלק העברי.

אני מבקשת להודיע מאן על שינוי מסוים שיחול במספור גליונות שרשרת הזרות מסיבות מיטהליות החליטה המערכת למספר את הגליונות על-פי השנה האזרחית, ולא על-פי השנה העברית, כפי שהיה בהוג עד עתה. על-כן יופיע הגיליון הראשון של כרך י"ז, גיליון י"ז מס' 1, בחודש פברואר 2003. מספרו של גיליון חודש נובמבר 2002 יהיה ט"ז מס' 4. אנו "מתבצלים" לפני השנה העברית, ואנו בטוחים שכבודה לא יגרע בכך.

יוכבד קאולין

משולחנה של חנה פורמן י"ר התברה הגניאלוגית הישראלית

גיליון ט"ז מס' 3 של שרשרת הזרות יוצא לאור לאחר שעברנו את חלק הארי של שנת הפעילות תשס"ב. לאור ההתפתחויות השינויים שחלו במהלך השנה, אני מלאת תקווה ששנה זו תיזכר כשנה ערפית לחברים ולחברה גם יחד.

סניף בית שמש: ברכת ברוכים הבאים לסניף החדש שהצטרף בחודש ינואר 2002 למעגל המפגשים החדשיים של החברה. ההרצאות בסניף בית שמש ניתנות בשפה האנגלית. עד עתה בערכו ארבעה מפגשים. חלק מהחברים עוסקים בגניאלוגיה מה מספר שנים, חלקם בצעדיהם הראשונים. על בעלי התפקידים של סניף זה והדואר האלקטרוני שאליו אפשר לפנות, ראה נא בכריכה הפנימית של הגיליון.

בית חדש לסניף ירושלים: באחד במאי 2002 חנכנו את המקום החדש לפגישותינו בירושלים, בבית פרנקפורטר. המעבר איפשר לנו לחדש את פעילות קבוצת דוברי האנגלית בסניף ירושלים, שהוקפאה מתחילת שנת תשס"ב בגלל הקשיים שהתעוררו במקום הקודם. הספרייה מתארגנת מחדש, בארונות מסודרים, נאים וסגורים. בימים אלו מעבירים את כל המצוי בספרייתנו למערך ממוחשב, שהגישה אליו תהיה דרך האתר שלנו. עותק מודפס ייצא בכל סניף.

בחנוכה הבית הצטנע והתגייג, התכבדנו באורחנו הנשיא החמישי מר יצחק נבון, הרמנו כוסית לחיים ושמענו הרצאה מרתקת מפי פרופסור ישראל ברטל. אני מבקשת להודות לכל מי שטרח, חיפש, פיתת רגלים ונתן מזמנו כדי שנוכל ליהנות כולנו יחד במקום החדש.

הפעילות בשאר הסניפים נמשכת כרגיל, והשנה הצטרפו חברים חדשים וכן חידשו חברות, לאחר הפסקה, חברים ותיקים. העיזבון של ד"ר פאול יעקובי ז"ל מצא את מקומו הראוי באולם הקריאה למדעי היהדות בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי שבקמפוס גבעת רם של האוניברסיטה העברית. אפשרות הגישה לאוסף הינה בבחינת תגינה לכל העוסקים בגניאלוגיה. האוסף הוא בחלקו הגדול פרי עמלו של ד"ר יעקובי המנוח, שהיה חבר ושותף חשוב בהתפתחות החברה, והעניק כל עזרה שהתבקשה.

אנו מבקשים לציין את חלקו החשוב של חברנו ד"ר חנן רפפורט ודאגתו להעברת האוסף לבית הספרים הלאומי.

יהודי פרו על פרשת דרכים *

ליאון טרטמברג

מתורגם מספרדית

היהודית "1870 Sociedad de Beneficiencia (Israelita Sefardita). בתקופה זו התגבשו המשפחות הראשונות שבניהם נולדו בפרו. הוקמו תנועות הנוער מכבי, השחר, השומר וביתר. נפתח בית כנסת ספרדי (1933) ואשכנזי (1934) במבנים השייכים לקהילה. בשנת 1938 אסרה הממשלה הפרואנית לחלוטין את ההגירה היהודית לפרו. בסוף העשור היו בפרו כ-2,500 יהודים.

העשור של 1940

זה היה העשור של ייצוב וביסוס הקהילה, על מנת שתוכל להתמודד עם האויב הציני ולספק את השירותים הפנימיים הנחוצים. בשנת 1942 נוסד "הדירקטוריון של הקהילה היהודית של פרו" (Directorio de la Colectividad Israelita del Perú), שהיה הגוף המייצג של כל יהודי פרו, וכן הוקמו ואוחדו השירותים הקהילתיים: הורדת בית העלמין, הוקם בית אבות, הוקם ב-1946 בית הספר היהודי "ליאון פיגלו". באותה התקופה התחילו לפעול שתי תנועות נוער ציוניות במקום הקודמות – "הנוער הציוני" ו"ביתר", וקבוצות נשים ציוניות: ויצ"ו, ארז"ע, נשים חלוצות (Wizo, OSE), הוועד הפרואני למען ארץ ישראל עברית" (Comité Peruano Pro Palestina). שהודות לפעולתו הובטחה ההצבעה של פרו בעד החלוקה, נעשו פעולות למען קורבנות המלחמה, נוצר "איחוד האשראי היהודי של פרו" (Asociación de Crédito Israelita del Perú), "האיחוד הרפואי היהודי של פרו" (Asociación Médica Israelita del Perú) והתחילו להתפרסם החודשות היומיות של הסוכנות הטלגרפאית היהודית. בעשור זה התחזק בצורה ניכרת הקשר עם החינוך היהודי והציונות. בסוף העשור, על אף מגבלות ההגירה, הגיעה האוכלוסייה היהודית ל-4,000 נפש.

העשור של 1950

זהו עשור השגשוג של הקהילה היהודית. המשפחות היהודיות התבססו מבחינה כלכלית, והיהודים שבערי השדה חזרו שוב ללימה, בחיפושם אחרי מסגרת חברתית וחינוכית יהודית בשביל ילדיהם. בתקופה זו רכשו היהודים אדמות רבות ובנו מוסדות יהודיים שונים: רכשו בניין בשביל "החברה 1870", הרחיבו את בית הספר "ליאון פיגלו" ואת בית הכנסת "Unión Israelita", רכשו בניין לשגרירות ישראל ובניין נוסף בשביל המרכז לתרבות, לחברה ולספורט "Hebraica", רכשו בניין בשביל "ביקור חולים וחברא קדישא", העבירו את תנועת הנוער הציוני לבניין הישן של בית הספר, הקימו את בית האבות "Afilantis" ובנו את בית הכנסת "עדת ישראל". האוכלוסייה היהודית עלתה ל-5,000 נפש.

יהודי פרו עברו במשך השנים חוויה דמוגרפית וכלכלית היכולה להיזמות להרחבה והתבוננות של אקורדיון. לאחרונה הגיעה תנועת אקורדיון זו לגבול ההתבוננות, וקהילת יהודי פרו עלולה להימצא בסכנת כליה. קבוצה קטנה של יהודים עניים ביותר שהיגרו לפרו בעשור הראשון של המאה העשרים התפתחה עד לשנות החמישים והשישים של המאה לקהילה משגשגת ופורחת, אך מאז היא נבנסה לתהליך של הידרדרות ושפל, שהביא אותה לפרשת דרכים: נתיב אחד הוא שיהודי פרו יתמסרו לארגון מחדש, בצורה מהירה ויסודית, של קהילתם, כדי להתאים את מוסדותיה ואת משאביה למציאות הכלכלית והדמוגרפית של היום. הנתיב האחר הוא השארת המוסדות – ופעילותם – כמו שהם, בסכנה שבעוד שנים מעטות תאבד הקהילה את כוחה ולא תוכל עוד להבטיח שהיהודים יישארו במסגרת הקהילתית, במיוחד בבתי הכנסת ובבית הספר היוקרתי "ליאון פיגלו" (León Pínelo).

איך התרחש תהליך זה? נבדוק את הדבר לפי עשורי המאה העשרים.

העשור של 1910

בתקופה זו הגיעו לפרו היהודים האשכנזים הספרדים הראשונים, שהתאחדו עם היהודים הגרמנים המעטים שהיו חברים במוסדות הקהילה עוד מהמאה הקודמת, המאה ה-19, והשתמשו גם בבית העלמין שלהם. זו היתה תקופה של קשיים ושל חשבון נפש, וחלק מהמהגרים חיפשו את מזלם בלימה. בסוף העשור כבר היו שם 400 יהודים.

העשור של 1920

בעשור זה נמשכה הגירת צעירים, בעיקר אשכנזים שביקשו להתעשר, ורבים מביניהם יצאו לערי השדה ושם פיתחו את המסחר בהקפה. כאשר היהודים הספרדים הגיעו למספר גדול למדי הם נפרדו מהאשכנזים ויסדו בשנת 1920 את "חברת הצדקה היהודית הספרדית" (Sociedad de Beneficiencia Israelita Sefardita), ובשנת 1923 יסדו האשכנזים את "האיחוד היהודי של פרו" (Unión Israelita del Perú). בשנת 1925 נוסד "הארגון הציוני של פרו" (Organización Sionista del Perú). בסופו של דבר התבוללו היהודים הגרמנים, ובסוף העשור הגיעה האוכלוסייה היהודית לאלף נפש.

העשור של 1930

זו היתה תקופת ההתבססות הכלכלית של המשפחות היהודיות הוותיקות. עבודה היתה בשפע, ולמהגרים היו הזדמנויות רבות להתעשר. בשנת 1933 התחיל גל הגירה חדש מגרמניה ומאוסטריה, והוקמה "חברת הצדקה

העשור של 1960

זוהי תקופה של תמורות כלליות. הדור השני של יהודי פרו, שרובם כבר נולדו והתחנכו במקום, קיבלו על עצמם את תפקידי המנהיגות. נמשך השגשוג בקהילה, התחזקו הקשרים עם מדינת ישראל, התרחבה "קרן היסוד" וגדלה העלייה. יותר מ-80 אחוז של יהודי לימה התרכזו סביב בית הספר היהודי, שמשך אליו שליחים לשמש בתפקיד מנהל ומורים. איגוד Hebraica התחיל להעסיק מרכז-חוץ לפעילויות האיגוד, ושלושה רבנים חדשים התקבלו בבתי הכנסת. במידה שירדה קרנן של הקהילות היהודיות בערי השדה גדלה יהדות לימה, והגיעה ל-5,500 נפש.

העשור של 1970

כאן חלה נקודת המפנה בחיי הקהילה היהודית. נקודת מפנה זו סימנה את התחלת צמצומה של הקהילה, מבחינה כלכלית ודמוגרפית, כתוצאה של ההפיכה הצבאית של הגנרל ולאסקו (Velasco, 1968-1980), שפגעה בבעלי הקרקעות (בעקבות הרפורמה האגרארית), בתעשייה (בעקבות הקמת איגודי העובדים), ובעסקי הנדל"ן (בעקבות חוק השכירות). המשבר הכלכלי הלאומי, הפוליטיזציה של האוניברסיטאות, שביתות הסטודנטים וירידת הרמה הכללית – כל אלו הרחיקו את הצעירים היהודים, והם התחילו לנסוע ללמוד מחוץ למדינה, במיוחד לישראל ולארצות הברית. גל שיעור נישואי התערובת הופיעו סימנים ראשונים של אנטישמיות גלויה, שהתבטאה בגישה אנטי-ציונית ובתמיכה במדינה הפלסטינית. גללו גם הפשע וחוסר הביטחון האורבני, וכל זאת הביא להגירת המשפחות היהודיות, שעלו לארץ או חיפשו יעדים אחרים ביבשת. בסוף שנות ה-70 ירדה האוכלוסיה היהודית למספר של 4,500 נפש.

העשור של 1980

זוהי תקופה של החלשת הקהילה. בתקופה זו עלתה ההגירה מן המדינה כתוצאה מן המשבר הכלכלי והחוב החיצוני, הפשע, החטיפות, הטרור של קבוצות שונות (Sendero Luminoso ו-MRTA), וכל אלה יצרו הרגשת פסימיות לגבי העתיד. גם שיעור הילודה בין היהודים ירד, ויחד עם כל הגורמים הנ"ל הביא הדבר לצמצום אוכלוסית התלמידים משיא של 1014 תלמידים בשנת 1976 ל-540 תלמידים בשנת 1990. המוסדות היהודיים היו במצב כלכלי קשה. התחיל הדיון בנושא "מיהו יהודי", בעקבות ריבוי הילדים של נישואי התערובת. בסוף שנות ה-80 ירד מספר היהודים בפרו ל-3,200 נפש.

העשור של 1990

בעשור הזה הורגשה באופן ברור ההידרדרות של הקהילה היהודית. המצב הכלכלי של המדינה ושל הקהילה היהודית הורע יותר ויותר, ושיעור האבטלה והעוני בין היהודים עלה. השלטון הדיקטטורי גרם למתח, פחד ומבוכה רבים. שיעור העלייה לישראל ירד גם הוא, בגלל הבעיות הפנימיות בארץ וההרגשה שהעולים מדרום אמריקה נדחקים הצידה לעומת ההעדפה של העולים

מרוסיה. נישואי התערובת התגברו עוד, ההגירה לארצות הברית גדלה, ונמשך הצמצום של מספר תלמידי בית הספר, שהגיע ל-430. לאחר 18 שנים, הופסק, עד סוף העשור, המסע השנתי של בוגרי בית הספר לישראל, הן מסיבות כלכליות והן בגלל הבעיות הפנימיות בארץ. מספר התורמים היהודים בקהילה הצטמצם אף הוא. מאחר שהתחילה מעין התעוררות דתית במסגרים אחדים של האוכלוסיה, בעיקר בין היהודים בגיל העמידה, התחיל להשתלב בחיים היהודיים רב של חב"ד, שנתמך חלקית על ידי תרומות, בעיקר של יחידים מכין חברי בית הכנסת Union Israelita. האוכלוסיה היהודית ירדה ל-2,700 נפש.

ראוי לציין כאן כי ההתעוררות הדתית, שיש חושבים שהיא מתרחשת כיום במקומות רבים בעולם, מתאימה, במקרה של פרו, לאותה מציאות היסטורית חחרת, המוכרת כל כך: כאשר היהודים מתחילים להרגיש חוסר ביטחון בעתידם, לחץ כלכלי ובעיות אחרות, הם מתקרבים לדת ומחפשים בה תשובה ומפלט.

העשור של שנות 2000

זוהי תקופה הדורשת בחיזקות ארגון מחדש של הקהילה, שתאפשר לה להעביר את מורשתה ואת שירותיה, שבהם תלוי עתידה, במסגרת של אופטימיות לאומית והבראת הדמוקרטיה במדינה, בעקבות בחירת הנשיא Alejandro Toledo. אך אין לפנות הרבה זמן. נידרש לוותר על ייחוסים רגשניים מיותרים בינינו ולפעול לפי קריטריונים מקצועיים. נוסף על כך, בצורך למצוא תשובות לשלושה סוגי מתחים שעלולים להרוס את הקהילה. האחד הוא חוסר האיזון בין העלות של אחזקת הקהילה ובין ההטבות והשירותים שתכרי הקהילה מצפים להם. השני הוא המשקל של התרבות האנגלית לעומת היהדות, בחינוך ובהשכלה שנותנים לילדים. השלישי הוא ארגון הקהילה כיחידה אחת ומאוחדת, במקום ארבע קהילות יהודיות נפרדות ולכל אחת הרב שלה: האשכנזית האורתודוקסית, הספרדית האורתודוקסית, הקונסרבטיבית, וחב"ד.

סוף דבר

סכנה גדולה שהקהילה היהודית הפרואנית מתקרבת אליה הוא האליטיזציה שהפרידה בין חברי הקהילה, במה שנוגע לציפיה לשירותים, חינוך, חיי חברה. אם היהודים יהיו מפורדים ומפולגים כמו במקרה של ארגנטינה, אז העשירים יותר יפתרו את בעיותיהם הם, וישאירו בשוליים את כל האחרים. אלה, בהיותם ללא הגנה ועליהם גם תוית של עניים, לא ימצאו את האומץ היוזמה להמשיך ולהשתייך לקהילה שאינה מוכנה לשתף אותם במסגרת חזון השוויון. בכך עלולה הקהילה היהודית בפרו לאבד את ערכה ההיסטורי המאחד, ובשביל רבים תאבד את משמעותה. ולוואי שהאל יאיר את עיני מנהיגינו.

* המאמר הוא סיכום הרצאה שנתן פרופסור טרטמברג בחברה הגניאלוגית הישראלית, סניף תל-אביב, ב-14 בינואר 2002.

העריה: האתר www.salamon.net/surnamelist.htm
מכיל רשימה של כל שמות המשפחה של יהודי פרו, עם שמות המקומות הקשורים בהם.

פרופ' ליאון טרטמברג נולד בלימה, פרו. הוא בוגר בית הספר ע"ש ליאון פינול בלימה, ושימש כ-27 שנים מורה בבית הספר, ו-15 שנים מנהלו. הוא מהגוס מכוונות ואת התואר השני קיבל במינהל עסקים בפרו. באוניברסיטה

העברית הוא קיבל תואר שני בחינוך, בהצטיינות יתרה. כיום הוא משמש יועץ ומרצה בינלאומי בנושא חינוך וניהול. הוא פירסם מספר ספרים העוסקים בעניני חינוך, וכן שלושה ספרים בנושא הגירת יהודים לפרו במאה העשרים. יש לו טור שבועי בעיתון, וכן תוכנית שבועית ברדיו ובטלוויזיה של פרו. על פעילותו החינוכית היהודית והכללית, זכה במספר רב של פרסים.

משפחת טשנאואר יצחק תדמור-טשנאואר

ושמו A Magyar Hadviselt Zsidok Aranyalbuma az 1914-1918 Vilagaboru Emlakere (אלבום הזיכרון של החיילים היהודים ההונגרים לזכר מלחמת העולם 1914-1918), הוא בערך כדי למצוא חן בעיני ההונגרים והגרמנים ולקבל תעודת הכשר על הפטוריות של היהודים. את הספר מצאנו ב"יד ושם" הוא הכיל מאות תמונות של חיילים וקבוצות חיילים יהודים מכל ערי התגריה הגדולה וכפריה, ושיערנו כי תמונתו של אבינו בוודאי גם היא בספרים. נברנו ארוכות בספרים אך לא מצאנו אותו שם, ואנחנו מניחים כי הוא נמצא באחת התמונות הקבוצתיות.

אמנו יולנדה ברנד (Yolanda Brand) התחתנה עמו בתחילת שנות השלושים, בעיר קושיצה (Kosice), ונולדו להם שלושה ילדים: אחותי יהודית (1933), אחי פטר-יעקב (1935) ואני יאן-יצחק (1939). במרץ 1944, בתחילת הכיבוש הגרמני ברוחה אמא עם שלושתנו, ואילו אבי נלקח באחת האקציות שהיו בקושיצה בין מאי ליוני 1944. אחי זוכר שהגיעה ממנו גלויה מאושוויץ ובה כתב כי שלומו טוב. כל הנשוא הזה היה נושא חתום, ומיעטנו לדבר עליו. בשיחות הבודדות על אבי שקיימתי עם אמי היא סיפרה לי משהו במעורפל, כי הוא היה נשוי בעבר וכי הייתה לו בת – סתמה ולא פירשה. מעבר לזה לא ידעתי מאומה, מאחר ולא נשאלו לנו שום מסמכים או תמונות. בשיחה שקיימתי עם דודי מצד אמי, הוא סיפר לי כי אבי הגיע מהעיר פרשוב (Presov) שבסלובקיה.

בשנת 1985 פניתי לשגרירות צ'כוסלובקיה באוסטבה שבקנדה, באמצעות ידידה יהודיה קבוצתית, מכיון שלא ניתן באותם זמנים להתקשר ישירות מישראל. ביקשתי לבסות ולהשיג עברי פרטים מהארכיון בקושיצה, על אנשים שהתגוררו בקושיצה ושנקראו בשם טשנאואר. לאחר זמן קיבלתי מהידידה בקנדה את תשובת השגרירות, שהפתיעה אותי במידה מסוימת: על משפחתנו לא דווח דבר, אך לעומת זאת הם דיווחו על שתי משפחות

בקץ האחרון נסענו אחי ואני לבסות לגלות אילו שהם עקבות של אבינו, לסלו טשנאואר, (Laszlo Teschnauer) שעקבותיו נעלמו באושוויץ בקץ 1944, יחד עם מרבית יהודי התגריה. הסל התחיל בדיכרון ילדות עמו, שהיה נטוע עמוק עמוק בראשי: דיכרון על בית עם רעפים אדומים, אח מלא חזלים, ושידה שמעליה ראי סגלגל ובשידה שני ספרים גדולים, האחד כחול והשני אדום. ואני יושב על ברכיו של אבא ויחד אנחנו מדפדפים ומסתכלים בתמונות שבספר.

בתחילת שנות השמונים, באיחור רב, כמו שקורה לרוב, תפשתי שבעצם איני יודע דבר על אבי וכבר אין את מי לשאול, ורק אז התחלתי במסע החיפוש אחר אבי ומשפחתו. הדבר היחיד שהיה ידוע לי באותו זמן, היה כי שם אבי הוא לסלו טשנאואר וכי הוא שירת במלחמת העולם הראשונה בצבא האוסטרו-הונגרי. על שירותו זה הוא קיבל אותות הצטיינות שהודות להם חמקנו ב-1944 מהמשלוחים בקושיצה (Kosice), ואחר כך מבדפשט.

השם "טשנאואר" הוא גזיר ביותר בסלובקיה ונראה בעולם כולו, והטשנאוארים המועטים שעליתי על עקבותיהם, התקשיתי למצוא קשר ביניהם. התייעצתי עם כמה גיאולוגים הם סברו שמוצא השם הוא מהעיר טשן (Tessen) שבצ'כיה.

התחלתי את החיפוש מנקודת הזיכרון על הספרים. את אחי, המבוגר ממי בשנים אחרות, שאלתי אם אומנם היו ספרים כאלה, או שמא הם מתעתועי הזיכרון שלי. הוא אישר שאומנם היו ספרים כאלה, ושנינו הבנו ששני הספרים קשורים באופן כלשהו להיסטוריה של אבא. התחלתי לשאול אנשים יוצאי התגריה על הספרים, הכחול והאדום. בחיפשינו הגענו ל"יד ושם" וגם שם שאלנו את השאלה המורה, ואז אמר לנו אחד מהעובדים מהמדור של יהודי התגריה כי לדעתו מדובר בספר בשני כרכים שהיהודים בהונגריה הוציאו לאור בשנת 1942, ובהם מסופר על השתתפותם של יהודי התגריה במלחמת העולם הראשונה. הספר הוצא לאור בידי Hegedus Marton

בקרבות. הם אף ציינו את בית החולים בו שהה – הוא היה בגרמסין (Garamszecs) שבאזור גומור קיש-הונט (Gomor Kis-Hont). ניסו לאתר את המקום אך ללא הועיל.

לגבי פרביסקה טשנאוואר-בלאו, שמחזרת במכתב מקושיצה שקיבלתי דרך השגרירות הצ'כוסלובקית בקצה, ניסיתי להיעזר בספר הטלפונים. שלחתי עשרות מכתבים למשפחות בלאו בארץ. בתגובה קיבלתי מכתב אחד ויחיד, מדוד אופק מירושלים, שכתב לי כי הייתה לו קרובת משפחה בשם זה וידוע לו כי הוריה נקראו אדולף טשנאוואר ואטלה אטלס. לצערי הקשר עימו נותק ולא הצלחתי למצוא אותו עוד.

בשנת 1989 קיבלתי מכתב מהמדור לחיפוש קרובים של הסוכנות היהודית, שם נאמר כי ב-1940 עלה ארצה מצ'כוסלובקיה אדם בשם ז'וז' בן יצחק טשנאוואר. עם המידע הזה פניתי למשרד הפנים והם הודיעו לי כי האיש נפטר בחודש מאי 1959 וכי הוא היה ערירי. הם שלחו לי את תעודת הפטירה שלו, בה צוין כי הכתובת האחרונה בה שהה, הייתה רחוב אלנבי 8 בתל-אביב. ניגשתי לשם ומצאתי במקום בניין משרדים; מישוה ידע לספר לי, כי קודם לכן היה שם בית מלון. ניסיתי להיעזר בארכיון של עיריית תל-אביב והם מצאו את השמות של שני אנשים קשישים מאוד שהיו קשורים למלון, אך בשיחה טלפונית איתם התברר לי כי הם אינם זוכרים דבר. ניסיתי לקבל את התיק שלו במוסד לביטוח לאומי בטענה כי אולי מדובר בדחי, אך כל בקשותי נתקלו בסירוב. התקשרתי לחברה קדישא בגוש דן ובירושלים, כדי לברר היכן הוא קבור, אך גם כאן לא העליתי דבר.

ב"יד ושם" בירושלים מצאתי רישום אחדות דוד טשנאוואר נוסף, שהתגורר בעיר פיישטני (Piestany) במרכז סלובקיה והיה גשוי לגבל גרוסמן, אך כל מאמצי לעלות על עקבותיו עלו בתוהו ושיעורתי כי גם הוא נספה בשואה. בקיץ 1989 הגעתי לצ'כוסלובקיה במסגרת טיול קבוצתי. היה בה עדיין שלטון קומוניסטי והיינו מוגבלים באפשרויות הגישה שלנו למקומות שרצינו לבקר בהם. בכל זאת ניתנו לנו שלושה ימים להסתובב חופשיים, וכמוכן שהיינו צריכים למסור להיכן אנו נוסעים, ובאזהרה בתי מלון אנונימיים. במסגרת המוגבלת הזאת הצלחתי להגיע לקושיצה, לבית שלנו. גרו שם אנשים זרים ולא היה לי את מי לשאול, אך ברוצד הקהילה היהודית הצלחתי קצת יותר. ברישומי בית הקברות מצאתי את שמה של סבתי יוהנה (יולסובה) טשנאוואר, ובבית הקברות עצמו מצאתי את קברה וחלקים מהמצבה המנותצת. גם מצאתי את קבריהם של משה צבי טשנאוואר ובנו שלמה אברהם, אך לא הצלחתי למצוא קשר משפחתי כלשהו בינינו.

בארכיון של קושיצה פגשתי את המנהל פול שלמון (Pavel Salomon), יהודי, והוא העלה השערה לגבי כפר הולדתו של אבי. הוא סבר כי המקום הוא פולומקה (Polomka), כפר לא גדול במרכז סלובקיה על יד עיר המחוז ברזנו (Brezno). במסגרת הטיול עברנו בפולומקה

טשנאוואר אחרות, אחת של פרביסקה טשנאוואר ובעלה אליאס בלאו ולהם שני ילדים, חזיר ואדרי (Dezider and Andrej) ילידי 1924 ו-1926, השנייה של משפחת אלפרד טשנאוואר ורגינה פרידמן ובנותיהם אדיתה וליוויה (Edita and Livia) ילידות 1937 ו-1939. ניסיתי לחפשן אך הגעתי למבוי סתום ולבסוף נראשתי הנחתי שהמשפחות הללו נספו בשואה. באותה שנה הגשתי לארכיון בקושיצה בקשה לשלוח אלי את תעודות הלידה שלי, של אחי ושל אחותי, ואת תעודות הנישואין של הורי. מן הארכיון שלחו לי את מבוקשי ובתעודת הנישואין נגלו לי שתי עובדות חדשות: שאבי נולד בתאריך 15.11.1895 ושם הוריו איבן טשנאוואר ויוהנה יולסובה (Ignac Teschnauer and Johana Yulesova). לגבי מקום המגורים נכתב "לא ידוע".

ב-1986 שלחתי מודעה לעיתון של יוצאי צ'כוסלובקיה שיצא לאור בברטישנה, ובה מעט הפרטים שהיו ידועים לי או על אבי. לאחר כשבועיים קיבלתי מכתב מטיבור רוחטוסר מקרית-ים שמודיעני כי הוא אכן הכיר את אבי בפרשוב וכי ידוע לו כי אבי התחתן עם גבל רחט פוטרוק (Rozette Futersack) וביחד איתה ניהל את חנות המכרות שקיבלה מהוריה, ברחוב הראשי, רחוב מסריק. אחר זמן מה רחט פוטרוק נבססה להריון, אך למרבה הצער נפטרה בשעת הלידה וגם התינוק נפטר. הדבר אירע בשנת 1922. רחט פוטרוק קבורה בבית הקברות היהודי בפרשוב. לאחר כמה שנים התחתן אבי עם הלנה רוחטורג, אחת מארבע בנותיו של הקצב רוחטורג, ולווג נולדה בת בשם מרתה בשנת 1924. הנישואים האלה נמרו בגירושין, ובשנת 1930 בערך עבר אבי לעיר קושיצה, 30 ק"מ דרומית לפרשוב.

כתבתי לארכיון בפרשוב ומשם הודיעוני כי ברשותם תעודה אחת בלבד שמחזר בה שם אבי, זו הייתה תעודת הלידה של מרתה. מתוך התעודה התברר, כי אבי הגיע כנראה מכפר בשם פולנקו (Polanka) הנמצאת בקרבת קושיצה. חיפשתי במפות ומצאתי שמונה פולנקות שונות בסביבת קושיצה, וכתבתי לכל המקומות האלה אך לא קיבלתי כל תשובה. ובאשר למרתה – הנחתי כי מתה בשואה, אך כדי לוודא את זאת התקשרתי למשרדי הצלב האדום בארולסן (Arolsen) שבגרמניה והם אכן אישרו כי היא נלקחה בטרנספורט שיצא מפרשוב ב-29 במרץ 1942 ונספתה באושוויץ באוגוסט אותה שנה. שנים לאחר מכן קראתי במאמר של יהושע ביכלר, חוקר שואת יהודי סלובקיה, שהתפרסם ב"ילקוט מורשת", אודות המשלוחים הראשונים של הנשים מפרשוב לאושוויץ, ומתוך צירוף התנאים התברר כי היא הייתה בטרנספורט השני שהגיע לאושוויץ, ועדות לכך גילית ב"יד ושם", שם מצויה רשימת הנשים שהיו בטרנספורט.

באותה שנה, 1986, היה אחי יעקב בויעה, והוא ניגש לארכיון המלחמה של אוסטריה ומסר שאילתה לגבי אבינו, לסלו טשנאוואר. לאחר חודש קיבלנו תשובה המאשרת כי הנ"ל אכן היה רב-טוראי בצבא האוסטרו-הונגרי ברגימנט הרגלי מספר 66, ונפצע

ושם נאמר לי כי בית הקברות נמחה מעל פני האדמה. בענין הרישומים נאמר, כי כל הספרים נמצאים בברזנו או בבנסקה ביסטריצה, (Banska Bistrica) אך לשם כבר לא הגעתי בגלל המגבלות של הטיול המאורגן.

ביוני 1993 התקיים ב"בית התפוצות" כנס של יהודי צ'כוסלובקיה. החלטנו לנצל את ההזדמנות והפצנו בין באי הכנס מכתב עם כל האינפורמציה הידועה לנו על המשפחה. בערב קיבלתי טלפון נרגש מחיפה מאביבה ליכטנשטרן שהזהרתה: כקטרינה-אסל, בתם של פרביסקה טשנאואר ואליאס בלאו ואחותם של דזידר ואנדר. מסתבר, כי הילדים, שהיו כבר בני 18-20 בזמן המלחמה ניצלו, ואביבה דזידר עלו לארץ. בגשתי עימם אך לאכזבתי וגם לאכזבתם לא מצאנו קשר. מה שהם זכרו, הוא רק את ביקוריהם אצל סבא וסבתא שלהם בכפר מאטיובצה (Matayovce), צפנית מערבית לקושיצה.

ב-1995 כתבתי לארכיון בבנסקה ביסטריצה ושאלתי אותם אם יש בידם רישומים כלשהם שמופיע בהם השם "טשנאואר" באזור ברזנו ופולומקה. לאחר חודשיים הגיעה מהם תשובה שלילית: הם מנו במכתבם את כל הרישומים והתיקים שבדקו אך לא מצאו בהם את השם טשנאואר. ב-1998 איתרתי באמצעות האינטרנט אנשים אחדים בארה"ב ממשפחת טשנר (Teschner) שמוצאם מפובסקה ביסטריצה (Povska Bistrica). התקשרתי אליהם והם שלחו לי "עץ אבות", ענף שמגיע עד 1780, אך להוותי לא מצאתי אליהם כל קשר.

בסתיו 2001, אחי ואני, אחרי שנואשנו מכל חיפושית בספרים ובאינטרנט, החלטנו לנסוע שוב לסלובקיה ולנסות את מזלנו. תחילה ביקרנו בארכיונים בקושיצה ובפרשוב, אך לא מצאנו מימצאים חדשים. ניסינו שוב דרך הקהילות היהודיות במקום והעלינו אותה תוצאה. את היום האחרון החלטנו להקדיש לפולומקה. הגענו לשם לפני הצהריים ופגשנו למולנו את דיאנה, הבחורה היחידה בכפר שדוברת הונגרית. היא לקחה אותנו לראש המועצה המקומית, הוא עיין במסמכים שלנו ואמר שרישומי הלידות נמצאים במשרד אחר. הלכנו למשרד הרישומים אך הוא היה סגור לרגל הפסקת צהריים. דיאנה החליטה לנצל את הזמן ולקחה אותנו לבנסיה, אל הכומר המקומי, ושאלנו אותו על יהודים בכפר ועל בית קברות יהודי. הוא השיב כי אינו יודע על יהודים, ולגבי בית קברות הוא אמר שאינו יודע מה היה בעבר אבל כעת הוא בטוח שאין כזה. חזרנו למשרד הרישומים ופגשנו את לודמילה, הממנה על מרשם התושבים. סיפרנו שוב את כל הסיפור והראינו לה את המכתבים מארכיון משרד המלחמה האוסטרי. היא ניגשה לארון ספרים ושלפה ספר ענק ובו כל רישומי הלידות של פולומקה, החלה לעבור על הרישומים לפי התאריך שמסרנו, 15.11.1895. לפתע עצרה: "מצאתי!" נדרסנו וההתרגשות שלנו ושל כל מי שנבח בחזר הייתה

עצומה. מהספר הגדול הזה עברה לספר גדול אחר ובו מצאה את רישום תעודת הלידה של לסלו טשנאואר שמשתרעת על עמוד שלם, עם שמות ההורים וגילם, ומיקום הבית. ביקשנו מלודמילה שתחפש בספרים אם יש עוד טשנאוארים. היא שבה לעיין בספרים ולהפתעתנו הגדולה מצאה עוד ארבעה אחים ואחיות: זלמה (Zelma, 1898), דזידר (Dezider, 1901), אלפרד (Alfred, 1907), אלפרד (Aladar, 1907). שאלנו אם ניתן לצלם את התעודות, והם טלפנו לבנסקה ביסטריצה כדי לברר, ומשם השיבו כי לא ניתן לצלם במכתב צילום אבל מותר לנו לצלם במצלמה ובווידיאו וכך עשינו. הם הוציאו לנו חמש תעודות לידה רשמיות עם חותמות ובולים כנדרש. בדקנו את הרישומים הקודמים שבידינו ושניים מהם הצטלמו עם הרישומים החדשים. אלפרד טשנאואר שידענו עליו מהמכתב מקגדה מ-1985, דוד-דזידר טשנאואר שנפטר בארץ בשנת 1959 – כעת הם נגלו לנו כדחינו. הבית של איבץ ויהנה טשנאואר נמצא בחלק הצפוני של הכפר סמוך לנחל. במכתב ששיגרה אלינו לודמילה לאחרונה היא כתבה כי הצליחה גם לברר במה עסק איבץ טשנאואר: היה לו בית מסחר למלט. כמו כן שלחה לנו צילום של רישום מתוך ספר הנפטרים של הכפר, בו מופיע טשנאואר נוסף, הוא מוריץ טשנאואר, אביו של איבץ. מוריץ היה גשוי ללוטי קורנריך (Lotte Kornreich) והיה שוחט ומהל. הוא נפטר ב-1909 בן 63, כך שתאריך לידתו הוא 1846. נסענו לעיר המחוז ברזנו (Brezno) המרוחקת 15 ק"מ מפולומקה לראות אם הוא קבור שם, אך ברשימת המצבות שניתן היה לזהות בהן את הכתובות, השם טשנאואר לא הופיע. ותורה תעלומה, היכן קבורים איבץ טשנאואר והוריו? סביר להניח כי הם קבורים בבית קברות יהודי כלשהו. ישנה אפשרות שהם קבורים בכפר אחר, או, למרות עדות הכומר יכול להיות שקיימים קברים יהודיים בשיפולי בית הקברות הנצרי בפולומקה, כמו שזה קיים בלא מעט כפרים בסלובקיה ובהונגריה. סוף סוף הרגשנו שפרצנו את חומת אי-הידיעה שהיתה מנת חלקנו שנים רבות. אך נותרה לנו עוד משימה לא קטנה: לברר מה עלה בגורלם של כל האחים והאחיות, הודים שלנו, שאת תעודותיהם גילינו.

יצחק תדמר – טשנאואר הוא יליד קושיצה, סלובקיה (1939), ובתקופת השואה הוא היה עם אינו, אחיו ואחותו בגטו בדפשט. לפני עלייתו לארץ הוא שהה בבית ילדים בבלקומה ליד המבורג. הוא עלה לארץ בשנת 1947, ומאז הוא בקיבוץ גבעת ברנע. הוא למד היסטוריה כללית באוניברסיטת בר-אילן וספרנות באוניברסיטה העברית בירושלים. כיום הוא עובד כספרן בסמינר אפעל.

תמונות מן העבר

איך מצאתי את משה (Moises) כ"ץ בארכיון הגרמני *

אמילי רח

מתורגם מאנגלית

סיפור אביה של גוסטל כ"ץ ברליצהיימר, מייסד כ"ץ, מדגים את ההיקף הרחב של מיסמכים שניתן לגלות בארכיונים בגרמניה. בשנת 1994 נפגשתי עם הגנ פטר מילר (Hans Peter Müller), שכתב את ההיסטוריה של הכפר מירינגן. הוא סייע לי למצוא בארכיון של מירינגן, שהיה אז ממוקם בבניין המועצה של הכפר, מיסמכים שבירים, מאובקים וצהובים על משפחת ברליצהיימר ועל מייסד כ"ץ. כאשר משרדי המועצה נגרו בסוף היום, ישבו בתוך של "פונדק אדלר" (Adler Inn) והוא תרם בשבילי כמה מהמיסמכים.

מתוך פינגס רישומי ביטוח בתים הוא קרא: "יוסף דוד ברליצהיימר קיבל לידו את הבית שהיה מקודם בבעלותו של מייסד כ"ץ שהתגרר ברוטווייל (Rottweil)". השם מייסד כ"ץ ממש קפץ מן העמוד! הוא היה רב-רב-רב-רב-סבא שלי, בדיוק כפי שמצאנו כתוב באותה מחברת רישום משפחתית. מאחר שלא היו רשומים שם שמות מקומות, הנחתי בזמני כי מייסד חי כל חייו במירינגן.

נבסתי למכונת ונהגתי כ-35 דקות דרומה, אל העיר רוטווייל. מסל הארכיון העירוני קיבל את פני בהתלהבות בלתי רגילה. הוא הראה לי את הבתים הגדולים שהיו בבעלות מייסד כ"ץ וצאצאיו במאה התשע-עשרה, וכן את המקום שהקהילה היהודית התפללה בו במשך עשורים רבים. הוא גם סיפר לי את הסיפור כיצד מייסד כ"ץ הציל את העיר מצבא נפוליאון בשנת 1799.

המחקר לספרי תמונות מעברית: יהודי האזורים הכפריים בגרמניה (Portraits of Our Past: Jews of the German Countryside) נמשך למעלה מחמש שנים. בזמן שהסתובבתי בין הארכיונים ובדקתי את המיסמכים, למדתי איך מאורגנים הארכיונים בגרמניה, ואיך גם מי שאיננו קורא או מדבר גרמנית יכול לחשוף את המידע. אף כי בדרך כלל הנחיתי מעצם האתגר של גילוי המיסמכים, הרי אם הייתי מכירה או טכניקות מחקר יותר מדויקות הייתי חוסכת מעצמי הרבה שעות של תסכול. המידע המוגש כאן משקף בדרך כלל את נסיוני במחקר בבאדן-וורטמברג (Baden-Württemberg), אבל ניתן להיעזר בו כקו מנחה בביהול המחקר הארכיוני במדינות גרמניה האחרות.

מובן שהאירועים בחיי מייסד כ"ץ מוצגים בספרי תמונות מעברית בסדר כרונולוגי. מצד שני, חייב חוקר הגניאלוגיה לדעת בראש וראשונה היכן למצוא את המידע. על כן אציג את סיפורי בהתחשב בכך.

לפני שניכנס לעבי הקורה של ביצוע מחקר גניאלוגי בארכיונים, אני מבקשת להדגיש את התפקיד החשוב שמילאו ספרי ההיסטוריה במחקרי. בשנה הראשונה של

שני ציורי שמן, שהיו תלויים מעל לאח בדירה של סבי בני-יורק, ליוו אותי במשך כל ילדותי (ראו איור מס' 1 בנוסח האנגלי של מאמר זה). איכשהו אף פעם לא שאלתי על האנשים המתוארים בציורים, ואיש מבני המשפחה לא סיפר לי דבר עליהם. לא היה לי כל רמז, באותם זמנים, כמה משמעותיים יהיו ציורים אלה בשבילי, בעתיד.

הסיפור התחיל בשנת 1992, כאשר בן-דוד רחוק, מבוגר ממי, נתן לי כמה דפים, מועתקים ממחברת רישומים של משפחה יהודית. המחברת הובאה לאמריקה בשנת 1941. היא היתה כתובה גרמנית, וכן דודי עזר לי לקרוא בה את השם ברליצהיימר (Berlizheimer), שם שהיכרתי, ואחר-כך את השם כ"ץ, שם שמעולם לא שמעתי עליו במסגרת המשפחה שלי. הוא גם מצא את שם הכפר מירינגן (Mühlingen), שהיה רשום בראש העמוד. לא זכור לי שאי פעם שמעתי במשפחתי סיפורים על הכפר מירינגן, או אפילו את שמו. כל מה שידעתי הוא, שסבי בא מגרמניה לאמריקה באמצע המאה התשע-עשרה והתיישב ב-Midwest. וכך התחיל המסע שלי, שמטרתו היתה ללמוד על משפחתי כמה שאפשר יותר.

היום אני יודעת כי הדמויות בשני הפורטרטים שבבית סבי הם רב-רב-רב-סבא שלי יוסף-דוד ברליצהיימר (1855-1761) וגוסטל כ"ץ ברליצהיימר (Gustel Kaz Berlizheimer, 1861-1779). המיסמכים שמצאתי מאוחר יותר בארכיונים של הכפר, המחוז המדינה חשפו את סיפורם ואת סיפור יהודי הכפרים שבדרום גרמניה. עד ל-1870, למעלה מתשעים אחוז של יהודי גרמניה זוי, כמו אבותיי, בכפרים ובעיירות הקטנות.

יוסף-דוד עסק ברוכלות, ומכר בדים בעיירות שבאזור היער השחור. לאט לאט הוא התקדם והפך לסוחר. הוא שימש פרנס של הקהילה היהודית במירינגן והיה חבר בוועד האמנציפציה היהודית ברחבי הממלכה. הוא הפך לאזרח מצליח של העיר. אחד מילדיו, דוד, פתח חנות למימכר בדים וגם יסד בית מלאכה ביתי לאריגה, בבית שקנה אביה של גוסטל, מואיס (Moises), בשנת 1796.

דוד נפטר בשנת 1849 ממחלת ריאות, השאיר את אשתו השנייה עם ילדים צעירים. מינה גונדלפינגר ברליצהיימר (Mina Gundelfinger Berlizheimer) וילדיה החורגים ניסו להמשיך ולקיים את עסק האריגה, אבל הדבר לא התאפשר, בגלל המצב הכלכלי הקשה וקריסת תעשיית האריגה. המפעל פשט את הרגל, ולמינה – כמו להרבה נוצרים ויהודים אחרים – לא נותרה ברירה אלא להגר לאמריקה. בשנת 1857, הצטרפו מינה וילדיה לבני משפחת ברליצהיימר שכבר התיישבו באותו זמן בעיר הצעירה שיקאגו. מינה נפטרה ארבע שנים מאוחר יותר, כאשר רב-סבא שלי היה בן 16 שנה.

העיריה, תלונות וכו'. בכל כרך מפתח, הנמצא בדרך כלל בהתחלת הכרך או בסופו, אך לפעמים באמצעו. האנשים רשומים במפתח לפי שם המשפחה או לפי השם הפרטי, ולעתים גם בסעיפים המציינים את יהדותם, כגון Juden, Jud 2b, 2, 1b, 1. לפעמים המפתח אינו מושלם. ברוב הכרכים ממוספרים העמודים בצורה הבאה: 1, 1b, 2, 2b. וכן הלאה. חשוב לצלם את עמוד השער של הכרך, או כל עמוד אחר שיש בו מספר מזהה.

בספרי הפרוטוקולים האלה מצאתי את הדו"ח על האידוע שבו מויסס כ"ץ קנה, על-פי בקשת העירייה, את כל כלי הכסף שהיו בבעלות הכנסייה והגילדות בשנת 1799, כאשר צבא נפוליאון איים לבזוז את כל העיר. ביליתי ימים בחיפוש אחרי החוזה עצמו. לא מצאתי אותו במפתח ולא מצאתי אותו כאשר עברתי עמוד עמוד. בסופו של דבר אמרתי "אני מוותרת" והנחתי את הכרך הכבד על השולחן. לפתע ראיתי שהספר נפתח בדיוק במקום שבו היה מונח החוזה – החוזה פשוט הונח, ללא כריכה, בין דפי הספר!

פינקסי מס העסקים (Gewerbesteuerkataster) מביאים את רשימות האנשים לפי סוג העסק וסכום המס ששולם. כאן יכולתי לעקוב אחרי ההצלחה של מויסס בחנותו, ופשיטת הרגל שלו לאחר מכן, בשנת ה-1820. החוזים (Verträge) כוללים תעודות אירוסין, גישואין, ותעודות הנכסים. המיסמכים רשומים וממוספרים בסדר כרונולוגי, לפי התאריך שהיה בסיום התהליך המתואר במיסמך. שיטת המיון של מיסמכים אלה, וכן של מיסמכי ההגירה, אינה מבחינה, ועל-כן גם אינה מפרידה, בין מיסמכי היהודים והנוצרים. כאשר מויסס קיבל את האישור ("כתב-ההגנה" – Schutzbrief) להתגרר ברוטויל ולעסוק במסחר, הוא פירסם על כך הודעה בעיתון המקומי. עיון קפדני בגלינות העיתון הביא מידע על עסקיו של מויסס, כולל הציד והמלאי ופשיטת הרגל בסופו של דבר. בחלק מהפינקסים יש מפתח.

את סוגי המיסמכים המתוארים לעיל ניתן למצוא הן בארכיון הכפר והן בארכיון העיר. רבים מארכיונים אלה מחזיקים "פינקס אירגן הארכיון" (Findbuch או Repertorium), שהוא בדרך כלל מודפס או לפחות אינו כתוב בכתב הגותי העתיק.

משנת 1801 היתה רוטויל במסגרת השלטונית של הדוכסות מורטנברג (Württemberg), לכן הייתי חייבת לחפש מידע על מויסס כ"ץ גם בארכיונים של המחוז והמדינה (Staatsarchiv). לעתים קרובות, הדיונים בעיסקאות ובהליכים שהתחילו ברשות המקומית או המחוזית נמשכו במינהל האזור או המדינה, ואחר-כל חזרו למנגנון המינהל המקומי או המחוזי (קישוריות לארכיונים הגרמנים הספציפיים ניתן למצוא באתר www.lad-bw.de). לארכיונים אלה שיטת אירגון מורכבת למדי, זמנים קבועים להזמנת חומר, ולוח זמנים נוקשה לצילומי מיסמכים. בארכיון המדינה קיימים פינקסי רישום רבים: כדי למצוא מיסמכים על מויסס כ"ץ

המחקר קניתי או צילמתי חלקי ספרים הזנים בתולדות היהודים במירינגן, רוטויל וורטנברג. אחרי-כן בדקתי את כל הטקסטים, הציטטות ומראי המקומות והבנתי רשימה מפורטת, לפני שחזרתי לארכיון הגרמני כעבור שנה. לצערי, עקב ארגון מחדש של הארכיון, התבטל תוקפם של רוב מראי המקום, אך הרשימות סיפקו לי לפחות מעין מפת דרכים וכיוצא בזה לדברים שאכן היה בידי למצוא.

וכך, תוך שאיפה לגלות פרטים על חייו של מויסס כ"ץ, התחלתי לעיין בכרכים הישנים ובמיסמכים השונים. בארכיון הכפר (Gemeindearchiv) של מירינגן מצאתי רשימות של משלמי מיסי הקהילה

(Gemeindesteuerkataster) מאמצע המאה ה-18, שכללו אדם בשם לב כ"ץ (Lob Kaz), שהגיע מניקולסבורג (Nikolsburg), קהילה יהודית בבהמיה. Lob היה השם הפרטי של אביו של מויסס, כפי שמצאנו בפנקסי רשימות המשפחות של הקהילה היהודית. בספר החוזים (Kaufbücher) מויסס היה רשום כחותם על ערבויות וכרוכש דירות, ולאחר מכן, ב-1796, כמי שרכש בית יקר (ראה אירוע בנוסח האנגלי של מאמר זה). חתימתו היתה בעברית, דבר המצביע על כך שהוא כנראה לא ידע לכתוב גרמנית. במפתח של ספרי החוזים מובא לעתים קרובות רק שמו של המוכר, כך שיש לעיין בכל עמוד ועמוד אם מבקשים למצוא את שם הקונה.

פינקס הביטוח נגד שריפות (Brandversicherungskataster) איפשר לי לגלות שמויסס כץ עבר לגור ברוטויל. הפינקס מסודר לפי מספרי הבתים, ולעתים קרובות המידע בטור ההערות הוא חשוב מאוד. בעזרת פינקסי הנכסים (Güterbücher) עלה בידי לעקוב אחרי הבעלות של בית מויסס עד שצאצאיו מכרו אותו כאשר פשטו את הרגל והיגרו לאמריקה ב-1857. הכרכים העבים שבדקתי מביאים את מספר הנכס, הבעלים, הבעלים הקודמים וערך הנכס. הם מסודרים לפי השם או לפי מספר הנכס, ולפעמים יש מפתח אחד למספר כרכים.

בתעודות של בית העלמין היהודי (Jüdische Friedhofsdokumentation) רשום מקום הקבר של מויסס כ"ץ. בבית העלמין עצמו, אף שהמצבה היתה מחוקה ברובה בגלל פגעי מוג האוויר, אפשר היה עדיין לראות את שתי האצבעות של ידי הכהן בברכתו. בזאת אימתתי את העובדה שמויסס אכן היה כהן (ראה תמונת המצבה בנוסח האנגלי של המאמר).

מאחר שמויסס עסק במסחר ברוטויל משנת ה-1780 ועבר להתגרר בעיר בשנת 1803, הרי השלב הבא של החיפוש היה חייב להיות בארכיון של העיר הזאת (Stadarchiv). המקור הטוב ביותר לעיין בו היה ספרי הפרוטוקולים של הקהילה ושל מועצת העיר (Gemeinderatsprotokolle / Stadtratsprotokolle). פרוטוקולים אלה רשומים בסדר כרונולוגי ובדרך כלל יש להם מפתח, והם מביאים בצורה מפורטת את כל הדיונים שהתקיימו בקהילה ובמועצת העיר. הם כוללים עיסקאות, אישורים ותעודות, מעמד אזרחי, מעמד עסקי, קשרים עם

חיפשתי לפי שמו וגם לפי נושאים יותר מקיפים, הנוגעים לתחיקה יהודית ולעצומות שונות שהוגשו, שלרוב הוא לא היה מזוהה בהם בשמו.

אחד הספרים שמצאתי בשנת מחקרי הראשונה היה ספר המתאר את המצב המשפטי של היהודים, עד 1828. שם מצאתי צו, שהוצא על-ידי המלך לטובתו של מויסס כ"ץ. תוך כדי חשיפת הסיפור הזה נמצאו מיסמכים ארוכים רבים, המגלים שהבקשות של מויסס לקבל אישור לקנות אדמות במכירה פומבית או ממושטי רגל נדחו בכל רמות המימשל וגם בבתי המשפט.

אולם, באותו זמן הוציא המלך צו, המאפשר לכל נתין המסוגל לפתח קרקעות, לעשות זאת מבלי להתחשב באמונתו. בעקבות החלטה זו הוצא ב-1811 צו המרשה ליהודים להיות בעלי קרקע. מצאתי את הצו הזה בפינקס השנתי של רישומים משפטיים בוירטמברג (Regierungsblatt). בתוך ספרי המשפט האלה נמצאים מספר מפתחות.

פינקסי המשפחות היהודיות בכל מקום יישוב (Jüdisches Familienregister, Ortssippenbuch) נתנו לי את המידע הבסיסי על משפחת כ"ץ. בפינקסי רוטוויל גיליתי כי מויסס נולד ב-1750 ונפטר ב-1829. הפינקסים נמצאים בארכיון של וורטמברג ובמשרדי הקהילה היהודית (Israelitische Religionsgemeinschaft) בעיר שטוטגארט, וחלק מהפינקסים המקוריים נמצאים באוניברסיטה העברית, קמפוס גבעת-רם.

בסיפורי רוטוויל שקראתי, מצאתי את תיאור הצלחתו של רופא העיר, אדם בשם רוטשילד, בשנות השמונים של המאה ה-19. לאזור זמן רכש אדם זה את העיתון המקומי

הפך לבעליו. ברישומי המשפחה מצאתי כי הרופא רוטשילד (אינו קרוב למשפחת הבנקאים) היה בכדו של מויסס כ"ץ.

המיסמכים הקשורים לענייני היהודים – החל מנושאים הנוגעים לקהילה ועד לנושאים ממלכתיים – מאוחסנים בארכיון מדינת לודוויגסבורג (Ludwigsburg), 30 דקות צפונית לשטוטגארט. מויסס יסד את הקהילה היהודית ברוטוויל ב-1806; בארכיון ניתן למצוא את הבקשות והמיסמכים הנוגעים לבעיות שהיו קיימות אף בקהילה היהודית סה קטנה. שר הפנים של המדינה נתן לקהילת רוטוויל רישיון להחזיק "כנסיה" משלהם ולייסד קרן עזרה לעניים, שני הדברים תחת הנהלה מקומית עצמאית.

משרד השר קבע כי בית הכנסת ותשמישי הקדושה שהיו בבעלות האישיה של מויסס כ"ץ יהיו נפרדים מרכוש ה"כנסיה". לגוף הגקרא "הרשות העליונה של הכנסיה היהודית" (Königlich Israelitische Oberkirchenbehörde) היתה סמכות שיפוט על מסי "הכנסיה", וכן על רבנים, מורים, ואף על תוכנית להכשרת חניכים, אחרי 1828. בארכיון של "רשות עליונה" זו ניתן למצוא מידע מפורט על כל הקהילות היהודיות והחברים בהן. גם בארכיון של מדינת לודוויגסבורג יש רישום מאורג ומסודר לגבי נושאים יהודיים – אנשים ומקומות.

מחקרי בארכיונים הגרמניים חשף את סיפורו של מויסס כ"ץ וצאצאיו. סיפורם הוא חלק מההיסטוריה של יהודי הכפרים בגרמניה במאה ה-18 ובמאה ה-19. הפורטרטים של בתו וחתנו של מויסס כ"ץ הם המורשת שהוא הנחיל לדורות הבאים.

איך להשתמש בארכיונים הגרמניים

המיסמכים מסודרים באותה צורה בסיסית בכל אחד מארכיוני המדינות, אבל הסימון שונה מארכיון לארכיון. רצוי לבקש את אחד העובדים בארכיון לבדוק את טופס הבקשה, כדי להיחזק בטוח שהמידע המבוקש נרשם כהלכה. סימנים של שני ארכיונים ידגימו את השיטה, כפי שמסביר להלן:

HStASt E 146/2 Bü 1193 I
StAS Wü 125/23 Bd. 1 Nr. 28

1. שם הארכיון. HStASt הוא סימון הארכיון הממלכתי המרכזי בשטוטגארט, StAS הוא הקיצור של הארכיון הממלכתי בסיגמרין (Sigmaringen).
 2. המיסמכים מסודרים לפי נושאים, במחזרים המבוססים על החלוקה המקובלת במחזרים ממשלתיים, הם נמצאים בארנות הקרויים Bestände, כלומר "ארון תיקים". מחזרי הנושאים מסומנים E 146/2 ו- Wü 125/23.
 3. בתוך "ארון התיקים" מסודרים המיסמכים ב"מגירות תיקים" הקרויות Büschel. מגירה כזו יכולה להכיל מספר תיקים או ערימה בגובה של יותר מחצי מטר. דוגמאות לסימון מגירות התיקים האלה הן Bü 1193 I ו- Bd. 1 Nr. 28.
 4. בתוך "המגירה" מסודרים התיקים בדרך כלל בסדר כרונולוגי, אבל רצוי לבדוק את כל התיקים. יש מקרים שהתיקים ממוספרים, או שהעמודים בתוך התיק ממוספרים, ויש להשתמש במספרים אלה כאשר מכינים את רשימת המיסמכים לצילום. אולם כדי לשמור את המיסמכים בצורה מאורגת, הטוב ביותר הוא לזהות אותם לפי תאריכים.
- לאזור שמצלמים מיסמך, יש לרשום על גב המיסמך את שם הארכיון, שם הכרך, מספר העמוד ומקום הכרך בארכיון. יש לוודא שהתאריך נמצא על העמוד המצולם, או לחפש את התאריך בעמודים הקודמים ולרשום אותו. בכל מקרה של ספק, יש לצלם. לעולם אין לדעת איזה מידע חדש יימצא כאשר המיסמך ייבדק מאוחר יותר, ללא חיפוש. מחדר הצילום יכול להיות גבוה למדי בזמן הארכיונים הממלכתיים, ואחדים מהארכיונים המקומיים אינם דורשים תשלום.

* על-פי הספר הנודעת מעברנו, מאת אמילי רזי. פרטים מלאים על הספר ועל זכויות יוצרים ראה בסוף העיסה האנגלי של מאצרי זה.

גב' אמילי רזי מתגוררת עם בעלה בעיר Naples, פלורידה. באתר שלה www.portraitsfourpast.com ניתן למצוא ביבליוגרפיה נרחבת וכן דוגמה של ראיון על תולדות המשפחה.

תולדות יהודי זדונסקה וולה (Zdunska Wola)

דניאל וגנר

מתורגם מאנגלית

הנכונות היהודית בזדונסקה וולה

יהודים חיו בזדונסקה וולה החל משלהי המאה ה-18 ועד למלחמת העולם השנייה. היום מונה האוכלוסיה בערך 50,000 נפש, ולא נשארו בה יהודים כלל (מלבד אולי כמה יחידים). בשנת 1788 היו 11 משפחות יהודיות ביישוב צ'קאי (Czekai) ו-12 משפחות איכרים בכפר בשם זדונסקה וולה. בתי האב שחיו בצ'קאי ב-1788 כללו את האנשים הבאים: **הרשאבסקי** - פרוון; **הרשאבסקי**, איציק - חייט; **יעקובביץ**, וולף - סוחר בטבק; **זלטא-ברדא** - פרוון; **צ'ארצ'י** - חייט; **קובנץ** - סוחר; **לאזק** (LEWEK) - אופה; **אריאשני** - חייט; ספר (השם לא ידוע); **טבאזניק**, וולף - נבראה סוחר טבק; **ברקביץ** (העיסוק לא ידוע); **מאסלובסקי**, פאריץ (העיסוק לא ידוע).

רק בתחילת המאה ה-19 קיבל גם היישוב Czekai את השם זדונסקה וולה. לדעתו של D. Kij, התגוררו ארבע משפחות יהודיות במקום בשנת 1806: אברהם **ורוצלאבסקי** (WROCLAWSKI), ברק **פוטוצקי** (Berek POTOCKI), מורדקה **דייש** (Mordka DAJCZ) והלל **ברגמן** (Hilel BERGMAN). זדונסקה וולה השתייכה למועצה (gmina) של לאסק (Lask). במחצית הראשונה של המאה ה-19 חלה התפתחות מהירה של התעשייה במקום, האוכלוסיה גדלה בצורה ניכרת. בית כנסת בניי מעץ היה קיים מאז שנת 1826, או אפילו מ-1775, לדעת גולדברג. בשנת 1828 התארגנה "תברה קדישא" ונוסד בית העלמין. ב-1848 נבנה בית כנסת עשוי לבנים. הרב הראשון שניהן שם היה לוי **ציביס** (Lewi CYBIS). בין שתי מלחמות העולם פעלו שני בתי ספר יהודיים, והיו קיימים שלושה בנקים יהודיים וכן "בית-הקהל" מפואר, ששימש אכסניה להנהלת הקהילה ול"תלמוד תורה". בשנת 1921 הגיע מספר היהודים בעיירה ל-7,885 נפש, שהיוו 46.7 אחוזים מכלל האוכלוסיה.

ראה בביסח האנגלי של המאמר את חלוקת האוכלוסיה היהודית בשנת 1939, על-פי ארמזן משלזשה מקורות שונים.

ביתן ללמוד על היקף הנכונות היהודית בזדונסקה וולה בין השנים 1900 ו-1942 גם על-ידי עיון בספרי הנתונים האישיים של יהודי העיירה. ספרים אלה, המאוחסנים בבית העירייה (USC), כוללים רישומים של כ-20,000 תעודות לידה, תעודות נישואין ותעודות פטירה. הנאצים הכחידו את כל הקהילה היהודית של זדונסקה וולה. מ-1939 עד 1942, היהודים נרצחו, הורעבו עד מוות, או גורשו מן העיירה. חודש ספטמבר 1942, כאשר

אם אמי, אסתר **פוטוצניק** (POTAZNIK), נולדה בשנת 1907 בזדונסקה וולה, עיירה קטנה ממערב ללודו'. במשפחה היו שמונה אחים ואחיות (ואולי גם ילד תשיעי), כולם ילידי זדונסקה וולה. באמצע שנות ה-20 פגשה אסתר את בעלה לעתיד דוד **קרל** (KRELL) מורושה, והם היגרו לעיר לייא' (Liège) בבלגיה. זמן לא רב לאחר מכן הגיעו לבלגיה עוד שניים מהמשפחה: אחיה של אסתר אהרן ואחותה אווה (שנישאה למקס **ברוננגראבר** - BRUNENGRABER). בעזרת מערכת מסוככת של מקומות מסתור, ועם הדבה מזל, ניצלו שלושת האחים האלה, והם היו היחידים ששרדו את השואה. שאר בני המשפחה, שנשארו בפולין, כולם נעלמו בשואה, כולל אמה של אסתר, ביילה **פוטוצניק** לבית **הרשקביץ** (Bajla POTAZNIK, née HERSZKOWICZ), ששמה מופיע ברשימות של גטו לודו'. גורלו של אביה של אסתר, אברהם וולף **פוטוצניק**, אפוף מסתורין עד היום הזה. על-פי גרסה אחת, גררו אותו פולנים מתוך בית כנסת בלודו' והרגו אותו. אך אין יודעים בוודאות. בעלה של אסתר - סבי דוד - איבד את כל משפחתו, כולל הוריו חנוך **קרל** ושרה רחלה **רשטיינר** (Hanoch KRELL and Sura Rachla RECHTDYNER), ואחיו חנוך, חיים-לייב ומענדל, וכן אחות אחת ששמה אינו ידוע. אסתר ודוד חיו את שארית חייהם לייא'. אסתר נפטרה ב-1970 ודוד נפטר ב-1982. היו להם שתי בנות: אמי פרידה פולט (Frida Paulette) ואחותה אני (Annie).

לא זכורה לי אפילו הזדמנות אחת שבה דיברו אסתר ודוד על בני משפחתם שאיבדו בשואה. לא אתי, ולא עם אמי. חלק זה של חייהם אסור היה להזכירו.

השבת של בני **פוטוצניק** היה מושרש עמוק בזדונסקה וולה, והצלחתי לשחזר את אילן המשפחה עד לשנת 1796, בעזרת המיקרופילמים של המורמונים שבהם מצאתי את הנתונים של זדונסקה וולה, ונוספו להם הנתונים של המאה ה-20 המאוחסנים בבניין העירייה (USC) בעיירה. השיחזור כולל פרטים אודות האחים והאחיות של אסתר וילדיהם. למעשה גיליתי - ואני הייתי היחיד שידע זאת - את השמות של שישה-עשר בני משפחה של אסתר ושל שישה בני משפחה של דוד, שנרצחו במחנות הריכוז. הם רשומים כיום בדפי-העד שב"י-ד-ושם", דבר שאני רואה אותו חובה אחרונה - והחובה היחידה שאפשר למלא - שאנו חבים לאבותינו. חלק מהאילנות של משפחות **פוטוצניק** ו**קרל** מוצגים באיורים 1 ו-2 (ראה בביסח האנגלי של המאמר).

בשנים האחרונות ביקרתי מספר פעמים בזדונסקה וולה, והדברים הבאים הם סיכום המידע שאספתי על העיירה ועל חייה היהודיים בעבר.

חוסל סופית הגטו במקום, מציין את סוף הנוכחות היהודית בזדונסקה וולה.

בתקופת מלחמת העולם השנייה הועברו יהודי זדונסקה וולה לגטו, בתוך גבולות מוגדרים היטב: רחובות *Juliusza, Rynek, Sieradzka, Steszycka*. מפה של הגטו בציון הבניינים היהודיים מופיעה ב"ספר זדונסקה וולה". היהודים בגטו הושפלו ועונו גופנית ונפשית, והושארו למות ברעב ובעינויים. במאמר של גלינסקי כלולות רשימות של יהודים שניתלו בגטו של העיירה בין מרס לאוגוסט 1942. רשימות אלה מבוססות על מימצאי המחקר של ועדות אזוריות בלודז' ובזדונסקה וולה, ושל בית משפט אזורי ב-*Sieradz* ובזדונסקה וולה. בסופו של דבר, באוגוסט-ספטמבר 1942, חוסל הגטו, כפי שמצוין לעיל. כמה אלפי תושבים יהודים – אלה שנשארו בחיים – הובאו לבית העלמין היהודי, ושם בחרו הגרמנים את החזקים יותר מביניהם, כ-2,000 או 3,000, והשאירו אותם בחיים כדי להשתמש בהם ככוח עבודה. כל יתר היהודים נטרו בבית העלמין על-ידי חיילי ה-SS. אחרי שהרגו כמה מאות מהם, נשלחו השאר, כ-8,000, למותם בחלמנו (*Chelmo*). אלה שהצליחו להישאר בחיים נשלחו אחר-כך ברכבת לגטו של לודז', ושם הועסקו בעבודת כפייה או גרשו הלאה.

היהודים נשדדו ונלקחו מהם כל מה שהיה להם: כסף, בגדים, בתים. בית הכנסת נהרס כליל על-ידי הצבא הגרמני, ולא נשאר ממנו זכר. עדיין אין אפילו לוח זיכרון במקום שהיה בית הכנסת. רוב האתרים היהודיים האחרים נעלמו גם הם. רק בשנת 1993 הוקמה אנדרטה בבית העלמין, מעל קבר האחים, לזכר היהודים שנרצחו על-ידי הנאצים בזמן חיסול הגטו.

בית העלמין היהודי

באופן רשמי שייך בית העלמין לקהילה היהודית של לודז', שבראשה עומד מר שמחה קלר (*Symcha Keller*). שתי קבוצות יהודיות, מחוץ לפולין, המחוייבות לשמירת בית העלמין הן "אדגן יוצאי זדונסקה וולה בישראל" שבראשו עומד מר יהודה קראל (כ-400 חברים), וקבוצת אינטרנט הכוללת צאצאים של יהודי העיירה במקומות שונים בעולם (אוסטרליה, ארצות הברית, קנדה, צרפת, בלגיה, ישראל וארצות אחרות) והמונה כ-80 חברים, ומנהלת על-ידי ברנד מרקוביץ מארצות הברית ואנכי. משרד ראש העיר של זדונסקה וולה, במיוחד מר יאצק הילברנד (*Jacek Hillebrand*), מעורב בפעילות הנוגעת לניקוי ושיחזור בית העלמין. קבוצת אורחים מקומית דואגת גם היא לעתיד בית העלמין.

א. נקודת מבט היסטורית

בית העלמין בזדונסקה וולה נוסד בשנת 1828. הוא נמצא ברחוב *Kacza* ומשתרע על שטח של כ-2 הקטארים (20 דונם). קבורים בו יהודים אורתודוקסים, קונסרבטיבים

ופרוגרסיבים. במשך מספר ביקורים, בין השנים 1988 ו-2001, נערך רישום של השמות והכתובות שעל המצבות, בעזרת אשר אוד, יהודה ושפרה קרול, עדה הולצמן ודניאל וגנר, והודות למאמציהם של תלמידי בית הספר "מעלה שחרות" שביטבתה, בית הספר התיכון למדעים ולאמנויות בירושלים וגימנסיה מס' 5 בזדונסקה וולה. על פי הסקר האחרון שלנו, שנערך באוקטובר 2001, ניתן לראות 963 מצבות, בהם 295 שרשום עליהן שם המשפחה ו-668 שרשום שם האב, לפי המנהג המסורתי היהודי. אני חושב שהמספר הכולל של המצבות מגיע ל-1200 או יותר. זהו בית העלמין היהודי הגדול ביותר באזור *Sieradz*. המצבה הקדומה ביותר היא של אלעזר **לישניץ**, שנפטרה ב-1837. הקבורות היהודיות האחרונות הרשומות היו ב-1946. כאשר תהליך רישום השמות יסתיים, תפורסם הרשימה המלאה בצורת ספר.

בכל שטח פולין של היום אותרו וזוהו 1008 בתי עלמין יהודיים. ב-521 מתוכם לא ניתן למצוא מצבות, ב-134 יש בין 20 ל-100 מצבות, וב-83 בין 100 ל-500 מצבות. ב-37 בתי עלמין, 3.6% מכל בתי העלמין היהודיים בפולין, יש בין 500 ל-1000 מצבות. בית העלמין של זדונסקה וולה, עם 963 המצבות שבו, מהווה על-כן אחת מעדויות חשובות אלה. קיימים רק שבעה בתי עלמין יהודיים שיש בהם יותר מ-5000 מצבות: שניים בוורשה, שניים בברסלב (*Wroclaw*), ואחד בכל אחת מהערים: לודז', קראקוב וביאליסטוק.

בית העלמין היהודי בזדונסקה וולה הוא היום העדות הממשית היחידה לקיום יהודים במקום, מאז תחילת המאה ה-19. לפיכך הוא בעל חשיבות היסטורית עליונה. קבורים בבית העלמין מספר אנשים ידועים וכן רבנים, וביניהם שמואל **גרינשטיין** שכתב ספרי תורה, שרה רחל **כ"ץ** (שאביה היה רבי גיסן מביאליסטוק) אליעזר **לישניץ** (אב בית הדין היהודי בזדונסקה וולה, שאביו שימש באותה משרה רמה בבית הדין "בית הלל" בלובלין), מנחם מגדל **לישניץ** (אב בית הדין בזדונסקה וולה) ועוד מספר יהודים המשתייכים למשפחות רבניות מפורסמות, כגון צאצאי הרבי מגור.

ראוי לציין עוד מספר יהודים שמקורם ושורשיהם בקהילה היהודית בזדונסקה וולה, ביניהם רחבעם זאבי ז"ל, שר התיירות שנרצח בירושלים (אביו נולד בעיירה, בשם המשפחה **חלקוביץ**), רב אלוף חיים בר-לב (מקודם **חוצלאבסקי**), השגריר הקודם של ארה"ב בישראל מרטין **איידיק** (משפחתו היגרה לאוסטרליה בשנות ה-1920).

ב. מצב בית העלמין כיום

אחרי ההרס שהביאו הנאצים על בתי העלמין והבניינים היהודיים בפולין במטרה למחוק כל זכר לנוכחות היהודית, באו חמישים שנות הזנחה. אמנם לאחרונה חל שינוי עמוק ומבורך בהערכה שמעריכים הפולנים את האתרים האלה, כאתרים שהם חשובים ומשמעותיים לגבי ההיסטוריה הפולנית-יהודית, אך עדיין עומדת לפנינו משימה אדירה

ערך היסטורי חשוב לעיר. כיום יש בין כולם רצון לפעול. אם כל הקבוצות והיחידים ישתתפו בחזון ובמאמץ, יש תקווה שבית העלמין ישוחזר וישופץ בתוך כשנתיים או שלוש שנים. קיימת גם תוכנית לפרסם ספר על בית העלמין.

דברים רבים אפשר לעשות כדי להנציח את קהילת זדונסקה וולה ובמיוחד לשמר את ההיסטוריה והיופי של בית העלמין. נראה לי כי הפעילות החשובה ביותר היא הפעילות החינוכית שאפשר ליזום בקרב הדור הצעיר בזדונסקה וולה דור הצאצאים בארץ. תפקיד נכבד יש גם למוזיאון ההיסטורי במקום, שפתח לאחרונה "חדר יהודי" (Jewish Room), שניתן להרחיבו. המשימה החשובה ביותר נשארת פיתוח יחסים בין צעירים, פעילויות משותפות כמו פעילות השיפוץ בבית העלמין, פגישות והרצאות בבתי הספר ועוד. המטרה היא לפתח בדור הצעיר מודעות להיסטוריה ולתרבות היהודית בהקשר של העיירה זדונסקה וולה. חשוב באותה מידה הוא להמשיך ואף לפתח את הרגישות של רשויות העיירה כלפי אתרים יהודיים במקום והתרבות היהודית בפולין, שאבדה.

מידע נוסף על זדונסקה וולה ובית העלמין היהודי ניתן למצוא באתרי האינטרנט הבאים:

www.weizmann.ac.il/wagner/ZdunskaWola/Contents.htm

www.jewishgen.org/JRI-PL/zdunwola.htm

www.geocities.com/Paris/Rue/4017/zdunska/zdunska.htm

סוף דבר

שנה או שנתיים לפני מותה בשנת 1998, ציינה אמי כי המחקר הגניאלוגי שלי על משפחתי מצד אבי הוא מרתק. "כאשר יהיה לך זמן, אני מקווה כי תחקור גם את המשפחה שלי", היא אמרה אז. יעבור אולי זמן מה, והיא כבר איננה ולא תוכל לראות את התוצאות, אבל הדבר מתמשש, ובצורה ממצה.

ביבליוגרפיה ומקורות, וכן הבעת תודה לאנשים ונשים שעזרו בפרוייקט ראה בסוף הניסוח האנגלי של מאמר זה.

דניאל וגר הוא פרופסור במכון ויצמן למדע ברחובות, ישראל. הוא חבר בתברה הגניאלוגית הישראלית, וחוקר את שורשיו בפולין מאז 1995. הוא נשוי ללינדה ינקליבץ, והגניאלוגיה של משפחתה, ממוצא מעורב סורי-לבנוני ואוקראיני הוא לעין ערוך יותר מרתק משלו. יש להם שלושה ילדים.

דואר אלקטרוני: daniel.wagner@weizmann.ac.il

אם רוצים אנו לעצור את ההידרדרות העזובה. בית העלמין הושחת בצורה קשה בזמן המלחמה, וסבל מוונדליזם קל יותר במשך עשר השנים האחרונות. עצים ושיחים צומחים בכל מקום ומכסים את המצבות – והם מהווים בעיה תמידית. יותר ממחצית המצבות ששרדו הן שבורות או נפלו על הקרקע, וחלקן נמחקו בעקבות גרמי מזג האוויר. הרבה מצבות נלקחו משם ומקומן אינו ידוע. בין המצבות ששרדו ניתן לראות כאלה שהכתובות שעליהן חרותות באומנות, ואפשר לתארך אותן למאה ה-19 וה-20. הכתובות הן בעברית, בידיש ובפולנית, ולפחות אחת בגרמנית. על אחדות מהמצבות נמצאות עקבות צבע. עבודה רבה של גיקוי, תיקון ושיחזור של בית העלמין היא צורך ממדרגה ראשונה.

מספר אזרחים מקומיים, המודאגים ממצב בית העלמין ומעוניינים לעזור, מטפלים במקום בהתנדבות: (Ella and Renek Bartsch, Kamila Klauzinska, Tomek Polkowski). החומה המקורית שהקיפה את בית העלמין נהרסה בזמן המלחמה ונבנתה מחדש בעזרת מאמצים ותרומות של אנשים פרטיים (מר פינחס גרינברט ומר אהרן שוורצברט מפרנקפורט). אך האיום על הביטחון הוא גדול, מאחר שקל מאוד לטפס על החומה. השער הישן איננו בשימוש היום, והוא במצב מסוכן.

בחודש אוקטובר 2001, חולק בית העלמין למספר חלקות וכל חלקה נמדדה. על בסיס מדידות אלה שורטטה מפה מפורטת של בית העלמין. מספר ימים לאחר מכן, התחילו לעבד בבית העלמין ילדים פולנים וישראלים (כולל בני יונתן יחד עם בני כיתתו מבית הספר למדעים ואומנויות בירושלים), והם פיענחו ורשמו את הכתובות שעל המצבות בשתיים מהחלקות המסומנות. בכך הם הוסיפו 150 שמות חדשים לרשימות בית העלמין, כולל מספר החלקה. בסיס הנתונים הממוחשב כולל היום 963 שמות, 295 בציון שמות המשפחה ו-668 בציון שם האב.

הערות

בשנים האחרונות, עם התפשטות האינטרנט, נוצרו קשרים חדשים בין הצאצאים של תושבי זדונסקה וולה היהודים בכל העולם. קשרים אלה הביאו לתנופה מבורכת גם בין הקבוצה הגדולה של יוצאי זדונסקה וולה בארץ, והם הבינו כי עתה נפתחת אפשרות לשמר טוב יותר את מה שנשאר מהמורשת היהודית של המקום, כולל בית העלמין, ולהנציח את הזיכרון של משפחותיהם האבודות. אורגנו נסיעות לפולין, והתקיימו פגישות בין הצאצאים, מבוגרים וצעירים, הן בישראל והן בזדונסקה וולה. יותר מכך, נוצרו גם קשרים בין שלטונות פולין, תושבים מקומיים, המוזיאון ההיסטורי, בתי ספר תיכוניים (גימנוזיות) במקום, והצאצאים היהודים. כולם הביעו את דאגתם לגבי מצב בית העלמין היהודי, שהכירו בו כבעל

הרבנות החסידית

חלק שני

יהודה קלוזנר

כפי שכבר צוין. רבים מתלמידיו הקימו בתי מדרש משלהם, יסדו חצרות והיו מוקפים חסידים. חלקם הפכו בעצמם למורים ותלמידיהם היו המורים והמנהיגים של הדורות הבאים. ראה את רצף הדורות בספח (אנגלית). המורים שצמחו בכל דור מסומנים בסוכבית*.

רשימת החצרות בספח מכילה כמאה חצרות מקוריות, שבראש כל אחת עמד **אדמו"ר** (ראה הפרק הבא). ליד שם האדמו"ר מצוין שם המקום שהחצר היתה ממוקמת בו. חלק מהחצרות היו קטנות ומוגבלות למקום אחד, ואחרות היו מפורזות במספר עיירות ואלפי חסידים היו שייכים להן. מתוך כך נוצרו גם חצרות-משנה שבראשן עמדו אדמו"רים חדשים, שהיו בדרך כלל הבנים, החתנים או קרובי משפחה אחרים של האדמו"ר הראשי, וחצר המשנה נקראה על-פי המקום של האדמו"ר החדש. לדוגמה, אחת החצרות הגדולות ובעלת כוח ההישרדות, החצר של **טברסקי** מצ'רנוביל, היתה מחולקת למעל לשלושים חצרות.

רוב האדמו"רים של החצר של **טברסקי** וחצרות המשנה שלו ניספו בשואה. המעטים ששרדו שיקמו את החצרות ומתגוררים כיום בניו יורק, שיקאגו, בוסטון, פילדלפיה, מונטריאל, לונדון, ירושלים, תל-אביב ובני-ברק. חצר אחרת ששרדה, יותר קטנה אך לא פחות חשובה, היא חצר החסידות של **האנר** מקוסוב, עם חצרות משנה הקיימות היום בניו יורק, מאנסי (Muncy), ירושלים, תל-אביב, חיפה ובני-ברק.

שתי תנועות חסידיות, חב"ד וברסלב, לא פיתחו את המושג של חצרות חסידיות וחצרות-משנה:

א. תנועת חב"ד, שנוסדה על-ידי ר' שניאור זלמן מלאדי, נשארה תנועה מרכזית ובראשה אדמו"ר. במותו הוא הוחלף באדמו"ר חדש. עם זאת, השתמשה תנועת חב"ד בצורה נרחבת ביותר ב"שליחים", שנשלחו על-ידי הרבי למקומות רחוקים ופחות רחוקים, כדי להביא את המסר של הארגון ושל הרבי למקומות האלו. חב"ד הפכה לתנועה חסידית גדולה, והיא אולי הגדולה ביותר ובעלת ההשפעה הנרחבת ביותר בין התנועות החסידיות היום. חסידות חב"ד היא בעלת אופי מיוחד בתוך התנועה החסידית, והיא שונה בהרבה מובנים מהחצרות החסידיות הרגילות.

ב. חסידות ברסלב, שנוסדה על-ידי ר' נחמן מברסלב (1772-1810), נין של הבעש"ט (בנה של פייגה בת אדל בת הבעש"ט), לא הקימה חצר. ר' נחמן היה

מבוא

בחלק הראשון של מאמר זה (קלוזנר 2001) הצגנו את הרקע ההיסטורי של ראשית תנועת החסידות ושל האנשים האחראים לייסודה – **הבעל שם טוב (הבעש"ט)** ועוזריו. עסקנו בהיבטים שונים של היריבות בין התנועה שזה עתה נוסדה ובין התנועה הגדית, "המתנגדים", תחת הנהגתו הישירה של ר' אליהו **חסיד הגאון** מוילנה (**הגר"א**), והבאנו את שמות בני הדור השני והשלישי של התנועה. בחלק זה נדון בדורות הבאים ונתאר את ארגון התנועה – ה"חצרות".

חזרת החסידות

תנועת החסידות המריאה ופרחה, נגד כל הקשיים, במיוחד מצד הרבנות ה"מתנגדית". במיוחד נמשכה אליה האוכלוסיה קשת-היום ומרת-הנפש שבעיירות ובכפרים שב"תחום המושב", שהיתה חסרת כל מעמד חברתי, תרבותי או כלכלי. התנועה, שהתחילה בפודוליה, התפשטה לאוקראינה, גליציה, מולדביה ורומניה שבסביבה הקרובה, אך גם לאוסטרו-הונגריה, פולין, ביילורוסיה, ליטא ורוסיה הרחוקות (ראה מפה). ישראל בן אליעזר (1700-1760), **הבעש"ט**, נחשב מייסד התנועה, ותלמידיו נחשבים הדור השני. דור זה כולל את ר' דב בר **פרידמן** (1704-1773), הידוע כ"המגיד ממזריץ". הוא אף עלה על הבעש"ט בהישגיו ועזר לו לחנך את הדור השני של תלמידים, רובם רבנים בזכות עצמם, שהתלהבו מהתנועה החדשה ובאו להצטרף אליה.

ר' דב בר היה המורה של הדור השני והשלישי של רבני החסידות, והם עצמם נעשו המחנכים של הדור הרביעי וכן הלאה. ניתן להבחין בחסידות בשמונה דורות של רבנים, מהתגלות הבעש"ט (1735) ועד היום (ראה בספח בנוסח האנגלי של המאמר).

בכל דור היו תלמידים שהתבלטו, והיו להם ההשראה, ההתלהבות והמרץ לייסד שושלת של חסידים, "חצר", ולעמוד בראשה. חלק מהחצרות האלה קיימות ופועלות עד היום. מצד שני, היו תלמידים שלא הקימו חצר, ושמותיהם, בדור הראשון והשני, ניתנו בחלק הראשון של *הרבנות החסידית* (קלוזנר 2001).

החצרות החסידיות

חלוקת ה"חצרות" לפי הדורות ושמות המייסדים ניתנת כאן בעקבות אלפסי (אלפסי 1977), על-פי הדרך שהוא מציג אותן. רצף הדורות ניתן להלן. ר' דב בר **פרידמן** היה המורה של הדור השני והשלישי,

בעל אישיות מיוחדת במינה, בעל תכונות נעלות וקסם אישי. במשך חייו הוא עבר לעיר אומן, ושם נפטר. מאז מותו ועד היום לא מינו תלמידיו רבי חדש שימשיך את דרכו וינהיג אותם. עם זאת, חסידות ברסלב הינה היום תנועה גדולה והולכת, ובעלת השפעה ניכרת.

האדמו"ר

עקרונות החסידות, שהוזכרו בחלק הראשון של המאמר (קלזנר 2001), קובעים כי על-ידי תפילה ומסירות מוחלטת לה' אפשר להגיע למדרגת ה**צדיק**, ירא ה', שהיא המדרגה הגבוהה ביותר בהתקרבות לה'. האדם שהגיע למדרגה זו ראוי להנהיג את הקהילה ולהיות המתווך בין הקב"ה והעם. בני הקהילה האמינו בצדיק, והוא היה שניחם אותם באבלם ובצרותיהם, יעץ להם בענייניהם היומיומיים, התפלל למענם, הביא את תלונותיהם ובעיותיהם לפני הקב"ה, חלק עימם את שמחותיהם ושמח עימם בחגיגה. הצדיק היה נערץ ומטובד על-ידי הקהילה, וניתן לו התואר **אדמו"ר** (אדונו מורנו ורבונו), ובחיבה קראו לו רבי (או רבה). מתוך אהבה והערצה אליו, קראו רבים מבני הקהילה את בניהם בשמו. הם גם יצרו סביבו את ה"חצר", שהוא עמד בראשה.

רוב האדמו"רים היו צנועים בחיי היום-יום וביחסם אל תלמידיהם, אך היו מעטים שהתנהגותם היתה שונה. ר' שלום שבסא בן דב בר **פרידמאן** מפרוכוביץ (Prochowice), למשל, שהפך לאדמו"ר עם מותו של אביו המגיד ממזריץ, הנהיג בחצרו גינונים מלכותיים, עם כל הראווה וההדר, כולל אפילו שינויים בצורת הלבוש. בנו, ר' ישראל **פרידמאן** מרוז'ין (Ruzhany), מייסד חסידות רוז'ין ואישיות מכובדת ביותר הן בעיני חסידים והן בעיני מתנגדים, המשיך לחיות בסגנון זה. ר' צבי הירש בן דוד **האגער** מפישיטאן (Pistiany), נכדו של מייסד חסידות קוטוב, בנה לעצמו בית מדרש גדול, ואזו ר' יחיאל מיכל בן דוד **האגער** בנה בית גדול ושם הקיף עצמו בחסידיו. חסידים תמכו באדמו"ר ככל שהשיגה ידם, והיו גאים בדאגתם לרווחתו, עד כדי גרימת קנאה בין חסידים אחרים.

רבים הגיעו למדרגת **צדיק** וזכו לקבל את התואר **אדמו"ר** הודות להישגיהם האישיים, במיוחד בדורות הראשונים, אולם בדורות המאוחרים יותר עבר התואר בירושה מאב לבן, ולא היה בהכרח מבוסס על הישגים בתחום לימוד התורה. קסם אישי היה גורם נוסף בבחירת האדמו"ר החדש. היו אף מספר מקרים קיצוניים, כמו למשל המקרה של ר' שלמה בנציון בן ישעיה משולם **טברסקי** שמונה לאדמו"ר מצ'רנוביל בארצות הברית בגיל 13. מקרה קיצוני עוד יותר הוא זה של ר' ישראל בן אשר **פולקא** מסטולין שהתייתם בגיל 4, נעשה אדמו"ר בגיל 6 ונקרא "הינקה מסטולין". הוא גדל והיה לרבי חכם ומשכיל, התמצא במדעים והיה מלחין מחונן. היו לו אלפי

חסידים.

ההתנהגות האישית של האדמו"רים היתה מגוונת. היו כאלה שהתבללו מהציבור, חיו בהתבודדות, ועסקו בתפילה, הגות ולימוד, וקיבלו מבין הציבור רק את אלה שנוקקו לעצה. לעומת זאת היו רבנים שבאו במגע באופן חופשי עם בני הקהילה היו בקשר ישיר איתם, ועמדו כל הזמן לרשות צאן מרעיתם. וכמובן היו כל אלה שבאמצע.

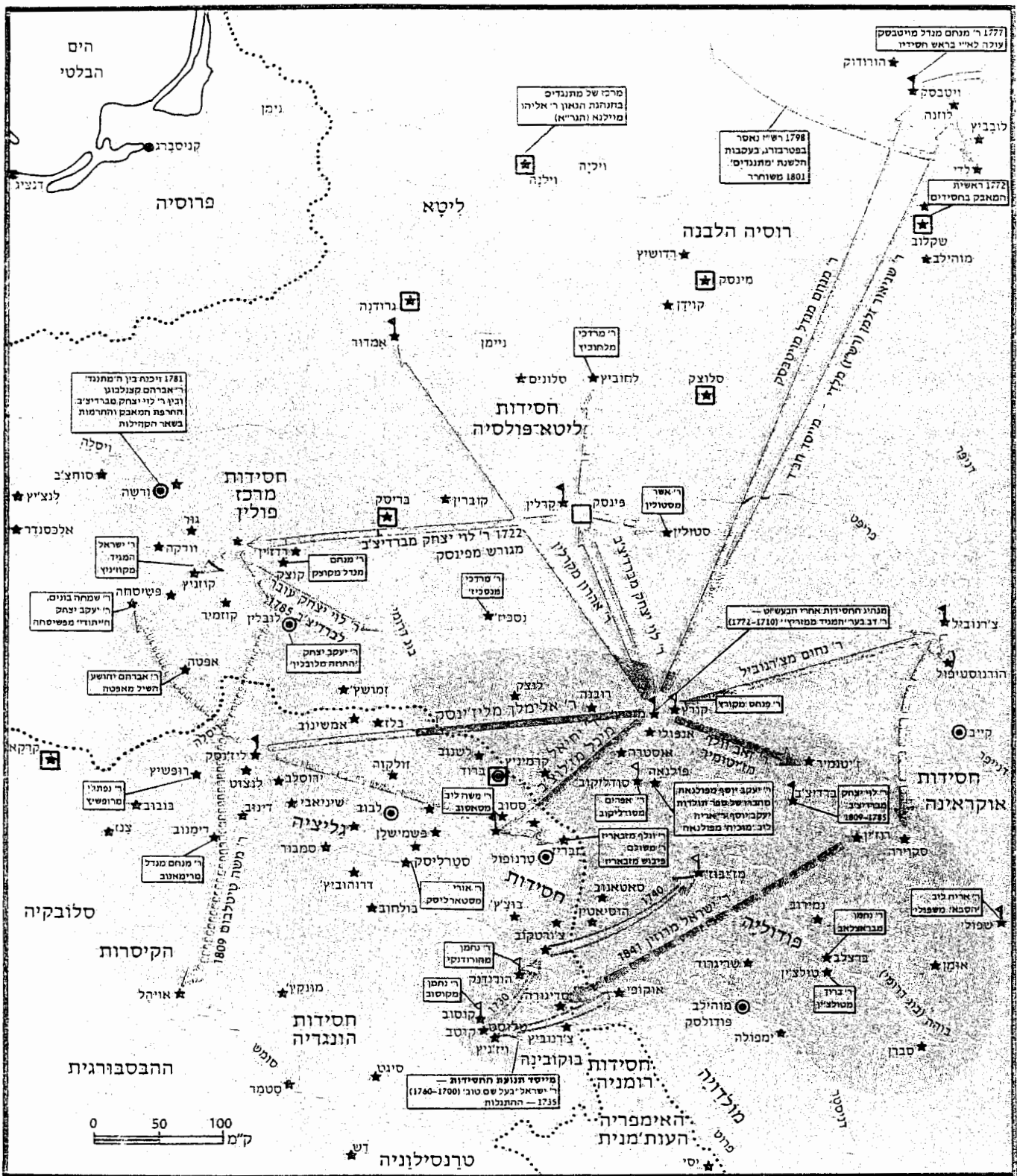
רבים מהאדמו"רים עסקו בעשיית צדקה, בצורות שונות, כמו פדיון שבויים ותמיכה בעניים, ואחדים אף הקדישו לכך את כל שכרם. לאחדים היו מנהיגים מיוחדים ולעתים מוזרים. ר' יצחק בן מרדכי **לייפר** (Leifer) מסטניסלאבוב (Stanislawow) נפגש עם חסידיו כשפנו מכוסים, ר' בנימין בן יחיאל **לייפר** מקלוז' (Cluj) מעולם לא טעם בשר, ר' שלמה זלמן בן אברהם **פרינקל** מדביצה (Debica) מעולם לא ישן במיטתו, ר' שבתאי בן שלמה זלמנה **צירקין** מרוסקובה (Ruszcova) היה מאכיל כל בוקר את בעלי החיים. לאחדים היו תחביבים שונים, אחרים עסקו במלאכה או באומנות: ר' מרדכי בן יחזק **טברסקי** היה חרט כסף ונחושת בירושלים, ר' דוד בן מרדכי **טברסקי** מהוצאלאס (Hotzalas) ור' אברהם בן חיים מאיר יחיאל **שפירא** מדורוהוביץ-ירושלים היו ציידים מחוננים ומוכרים.

עם זאת, ניהלו רבני החסידות חיי סגפנות וייסורים, צום ותפילה. אם כי לא התבודדו מחסידיהם, הם התרחקו מתענוגות העולם הזה ועבדו את ה' בגוף ובנפש. על-כן היה השיר והריקוד חלק בלתי נפרד מהתכנסויות החסידים ותפילותיהם, והסעודה החגיגת המשותפת – ה"טיש" – נוהלה על-ידי הרבי עצמו, שאף חיבר לעיתים את לחני השירים שהושרו. אחדים מהרבנים התפרסמו בחיבור לחנים לתפילות שונות, שמשכו מתפללים רבים לבית הכנסת. לעיתים התפרסמה שושלת שלמה, כגון שושלת ויז'ניץ (Wisznice), בלחניה היפים שהושרו בהודמנויות רבות. בני משפחת **האגער** מקוטוב-ויז'ניץ ובני משפחת **טארב** מקוזמיר-מודשיץ (Kuzmir-Modzisz) מפורסמים במוזיקליות שלהם וביניהם שורה ארוכה של אדמו"רים מחוננים בתחום המוזיקה. גם בחצרות אחרות נמצאו משוררים ומלחינים, שתרמו את תרומתם למוזיקה החסידית.

המפעל הספרותי והמדעי

על אף העובדה שרבני החסידות בדרך כלל לא נחשבו לתלמידי חכמים, היו רבים מביניהם שאכן היו מלומדים, חכמים וחרifiים. ר' דוד בן יצחק **טברסקי** מסקאוויירה (Skavira), למשל, סיים את לימוד המשנה מדי חודש בחודשו. ובניגוד לדעה המקובלת, שימשו אחדים מהאדמו"רים אף כפוסקים.

המפעל הספרותי של הרבנים החסידיים והאדמו"רים הוגבל, מטבע הדברים, לספרות רבנית, פרשנות על התורה והתלמוד וספרות השו"ת. שפע הספרות הזו

- ⊙ עיר מרכזית
- * יישוב הקשור בתולדות החסידות
- מקום שהיתה קיימת בו התנגדות לחסידות
- ◁ מקום פעילותו של הבעש"ט, צאצאיו או קרוביו
- ◁ מקום פעילותו של ה"מגיד" ממזר'ץ, תלמידיו או צאצאיו
- ◁ מקום פעילותו של ה"מגיד" מברסלב, תלמידיו "המגיד"
- גבול משנת 1800
- ◊ מקום פעילות הבעש"ט, צאצאיו או קרוביו
- כיוון הנדידה של "צדיקים" במאה ה'19
- == דרכו של הבעש"ט ==
- == תלמידיו "המגיד" ==

התפשטות החסידות לאחר מות מייסדה הבעש"ט

מתוך "קורות עם ישראל", אנציקלופדיית חדות הדעת, עורכים דר' שלמה שביט ואילנה שמיר, הוצ' מסדה 1985

מאפשר לנו להביא כאן דוגמות מעטות בלבד ממנה:
אבני עזר מאת ר' אברהם בן זאב נחום **ברדנשטיין**
באר מים חיים מאת ר' חיים בן שלמה **טיידר**
בני יששכר מאת ר' צבי אלימלך בן פסח **שפירא**
חיידשי הרי"ם מאת ר' יצחק מאיר בן ישראל **אלתר**
דרכי תשובה מאת ר' צבי הירש בן שלמה **שפירא**
דברי חיים מאת ר' חיים בן אריה לייב **הלברשטם**
אגוד אמת מאת ר' אברהם מרדכי בן יהודה אריה לייב
אלתר
לב שמח מאת ר' חנוך הינדך בן שמואל מאיר **רקח**
מאור ושמש מאת ר' קלונימוס קלמן בן אהרן **אפשטיין**
מנחת אלעזר מאת ר' חיים אלעזר בן צבי הירש **שפירא**
נרעם אלימלך מאת ר' אלימלך בן אלעזר ליפמן **וייסבלום**
אדב"ש ישראל מאת ר' אברהם יהושע השל בן שמואל
מאנעס
ששת אמת מאת ר' יהודה אריה לייב בן אברהם מרדכי
אלתר

תביא מאת ר' שניאור זלמן בן ברוך מלאדי
ישמח משה מאת ר' משה בן צבי **טייטלבוים**
ייטב לב מאת ר' יקותיאל יהודה בן אלעזר ניסן
טייטלבוים
אחדים מהאדמו"רים התעניינו בתחומים רחבים יותר, והיו פתוחים להשכלה כללית ומדע, והתעמקו בפילוסופיה כללית ויהודית. ר' שלום בן דוד **הלפרין** מווסלוי (Vaslui), ר' דוד יהודה אריה בן אברהם יהושע השל **טברסקי** מקאנטין (Kantyn) ור' נתן בו חיים גדליה **רביטוביץ** מאיזביצה (Izbica) התעניינו במדע, ר' מנחם מגדל בן לוי **יצחק שניאורסון** מצני יורק קיבל השכלה ותואר מהגדס מאוניברסיטת סורבון בפריס. אחדים מהאדמו"רים פיתחו הבנה ברפואה ועוררו לחולים ככל שיכלו. ר' אהרן בן שמשון **גארדייה**, הרופא ממזריץ (Miedzyrzec), היה רופאו הפרטי של מלך פרוסיה וגם ר' דב בר **פרידמן** ממזריץ היה אחד ממטופליו. החסידים היו מלאי הוקרה ויראת כבוד לרבנים האלה, שמצאו מרפא למחלותיהם והקלו עליהם בבעיותיהם היומיומיות. מצד שני היו רבים שעסקו ב"ריפוי" וכתבו קמיעות, ונחשבו לעושי ניסים.

רדיפות החסידים והשוואה

ההתנגדות לחסידים באה מכפנים – תנועת המתנגדים – אך גם מצד השלטונות בכל מקום. ר' יצחק בן מרדכי הלוי, אב"ד קראקוב, הטיל חרם על ר' קלונימוס קלמן בן אהרן **אפשטיין**, מייסד חצר קראקוב-ניישטט (Krakow-Neustadt), והוא עבר שנים של השפלה מצד הקהילה. המתנגדים הרחיקו לכת לפעמים עד כדי הלשנה על החסידים לפני השלטונות, ופעמיים הביאה ההלשנה למאסר של ר' שניאור זלמן מלאדי, מנהיג חצר לובאביץ (חב"ד).

רבנים רבים נאסרו בזמן המשטר הסובייטי. אחדים מהם הוגלו לסיביר ואחרים נהרגו על-ידי ההמון בפוגרום, כמו

ר' שלמה בן משה **גוטליב** מקארלין ור' אברהם **אייכנשטיין** מבראנוביץ (Baranowicze). נגד ר' אברהם משה בן עימנאל **הלשפרינד** מרוזנפשה (Rozprza) אף העלילו עלילת דם.

אירועי השואה עלו על כל הרדיפות. בתקופה של חמש שנים נרצחו כ-300 עד 500 רבנים ואדמו"רים. את רשימת הקורבנות ניתן למצוא בפרסומים רבים. יש לציין כאן שהיו רבנים שדחו הצעות להימלט והעדיפו ללכת למותם יחד עם קהילתם, ביניהם ר' אליעזר בן יחיאל מיכל **הלפרין** הלוי מקורץ, ר' שלמה חנוך בן יחזקאל **רביטוביץ** הכהן מרדומסק, ר' קלמיש בן ישראל יוסף **פרינקל** מראדושיץ, ר' אברהם בן יוסף דוד מדאמיץ, ר' ברוך בן שלום **סאפריץ** מקומארנו ואחרים.

רבנים מרבני החסידות עברו את מחנות המוות ושרדו, ולאחר השחרור היגרו לישראל או לארצות הברית והקימו מחדש את החצרות החסידיות שלהם.

עליית החסידים לארץ ישראל

ארץ ישראל היתה בליבה ובנפשה של תנועת החסידות מתחילתה. הבעל שם טוב עצמו ואחדים מתלמידיו הקרובים השתעשעו עם הרעיון לעווב את מקומם ולעלות לארץ הקודש, אך הדבר לא יצא לפועל מסיבות טכניות ואחרות. גיסו של הבעש"ט, ר' אברהם גרשון **אשכנזי** מקיטוב, היה החסיד הראשון שעלה לארץ ישראל בשנת 1747 וחי בה 14 שנה עד מותו.

עליית החסידים לארץ נמשכה מאז, הן רבנים יחידים והן בקבוצות. אחדים באו לביקור קצר ואחרים החליטו להישאר. היו כאלה שהתכוונו לבוא ולהתיישב, אך בגלל קשיי החיים והאקלים או בגלל מחלות נאלצו לעווב.

אחדים מרבני החסידים תמכו במפלגת ציוניות, **המזרחי** או **אגודת ישראל** ואף תנועות לא דתיות, כמו **חובבי ציון**. התייחסות התנועה החסידית לקבוצות הציוניות השונות היתה מגוונת. בתחילה הם התנגדו לציונות באופן כללי, אך עם הזמן, והודות למאמצים הבלתי גלויים של הרב ישראל בן משה **פרידמן** (1854-1933) מצ'ורטקוב (Czortkow) הצטרפו רבנים אחדים לאגודת ישראל, ואחרים, כמו הרבנים בני משפחת **טייטלבוים** מהונגריה והרבנים בני משפחת **דאגר** מרומניה, תמכו בקו של המזרחי. עיקר ההתנגדות בא מצדו של ר' יששכר דב בן יהושע **רקח** (1854-1927) מבעלז, שהקים ארגון עצמאי משלו, "מחזיקי הדת".

לא ניתן להזכיר את כל התומכים בעלייה לארץ ישראל ובוודאי לא את מאות הרבנים שהמרו את פי מנהיגיהם ועלו לארץ. העלייה נעצרה עם מלחמת העולם השנייה והשוואה, אך רוב הרבנים ששרדו התיישבו בארץ ישראל יחד עם צאן מרעיתם, ואחדים היגרו לארצות הברית. ציין אחדים מהם, על תרומתם המיוחדת.

ר' מנחם מגדל בן משה (1730-1788) מוויטבסק עלה לארץ הקודש באמצע המאה ה-18 והתיישב בצפת

ובטבריה, על אף העובדה שעמיתו הקרוב ר' שניאור זלמן מלאדי התנגד נמרצות לתנועה הציונית.

ר' ישראל חיים בן דוד **מדינבשטרן** (1840-1905) מפילא (Pila), ציוני גלהב, פעל לעליית 1000 משפחות רבניות לארץ ישראל, אבל הוא נתקל בהתנגדותו הנמרצת של ר' יהודה אריה לייב בן אברהם מרדכי (1847-1905) מגור, וההיענות היתה על-כן מוגבלת.

ר' אברהם יעקב בן ישראל **סרידנק** (1884-1961) מסדיגורה (Sadegora), ניצול השואה, כאשר הגיע לארץ ישראל קיבל על עצמו לטאטא את הרחובות, כפיצוי על כך שהוא אולץ לטאטא את רחובות וינה.

בניגוד לכל מנהיגי חב"ד לפניו, אימץ ר' מנחם מענדל בן לוי **שניאורסון** (1902-1995) המנהיג האחרון של תנועת חב"ד, עמדה ברורה בעד הציונות ותמך בעלייה, יותר מכל מנהיג חסידי אחר. תיאור מפורט של עליית החסידים ויישובם בארץ ישראל ניתן למצוא בספרו של אלפסי (אלפסי 1986).

שמדת

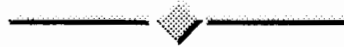
כגניאלוגים חשוב לומר מספר מילים על השמות, במיוחד השמות הפרטיים. אנו רגילים שהשמות הפרטיים במשפחה חוזרים על עצמם כל דור שלישי בערך, כדי לכבד את זכרו של הסב. במשפחות החסידים התחזק מנהג זה, ושם הצדיק חוזר לא רק במשפחתו הקרובה והנרחבת, אלא גם בין תלמידיו וממשיכי דרכו. לדוגמה, השם אלימלך או מלך, שהיו נדירים בתחילה, זכו לשימוש נרחב אחרי מותו של ר' אלימלך בן אלעזר ליפמן **רייסבלום** (1717-1786) מליז'נסק (Lesayzk). על-ידי השם, ניתן לגלות את הקשר של אדם עם חצר חסידית מסוימת. בחצר חסידות משפחת **סרידנק** ממוריץ, למשל, הפכו השמות אברהם, שלום, ישראל ויצחק לשכיחים. מאיר ואהרן היו שכיחים בחצר **שניאורסון**.

(Przemysl). יחיאל היה שם מקובל בחצר המגיד מזלוצ'וב (Zloczew). בחסידות **טריסקי** מצ'רנוביל חזרו השמות נחום, מרדכי ודוד שוב ושוב. בחסידות **האנר** מקוסוב שכיחים השמות חיים ומנחם. במשפחת **רבינוביץ** מפשיסחה (Przysucha) השתמשו בצירוף יעקב-יצחק, ובמשפחת **טייטלבוים** בחסידות אויהלי (Ujhely) השתמשו בשם יקותיאל. חסידות **רקת** השתמשה בשמות שלום ואלעזר ובצירוף יששכר דב. במשפחת ר' יעקב יוסף מאוסטרוג (Ostrog) שליש מהדבנים נקראו בשם יעקב יוסף ושליש בשם אליקים. בדורות האחרונים, כתוצאה מנישואים בין בני החצרות החסידיות השונות, נעלמה תכונה מיוחדת זו.

ביבליוגרפיה

אלפסי, יצחק; חסידות. תל אביב, ספריית מעריב 1977
אלפסי, יצחק; חסידות ושיבת ציון. תל אביב, ספריית מעריב 1986
קלוזנר, יהודה; הרבנות החסידית, חלק ראשון. שרשרת הדורות כרך ט"ז מס' 1, 2001

ד"ר יהודה קלוזנר הוא מהנדס אזרחי עם MA, CE, BSc מהטכניון העברי, חיפה ו-PhD מאוניברסיטת פרינסטון. הוא שימש כפרופסור להנדסה אזרחית באוני' ויין בדטרויט (Wayne State Univ. Detroit) ובמכון לחקר הנגב בבאר-שבע. מאז שנת 1970 הוא עובד כמהנדס בניין ויועץ, ומתמחה במבנים תעשייתיים והנדסת ביסוס. הוא פרסם מאמרים מקצועיים וכן ספר על מכניקת הרצף של קרקעות (Continuum Mechanics of Soils). ב-1982 הוא התחיל להתעניין בגניאלוגיה וכיום מסד הנתונים שברשותו כולל מספר משפחות, בעיקר משפחות רבניות, שהוא חוקר.
דואר אלקטרוני: yklaus@macam.ac.il

מוסתערבים, מורישקוס או תורכים

שמואל שמיר

בכריכת ספר עתיק שנתגלגל בדירת הורי. חיפשתי ועיינתי בספרי הגפוס התורכיים וכן ברשימות מיפקדי האוכלוסין של מונטיפיורי, שנערכו במאה ה-19. על אלה ואחרים כתבתי רשימות בעיתון של ועד עדת הספרדים בירושלים "במערכה", ובביטאון "עת-מול" של אוניברסיטת תל-אביב.

כפי שיתברר להלן, לא הצלחתי למצוא את התשובה לשאלה איזו משלוש הגרסאות על תולדות משפחתי היא הנכונה. האם אנו מן המוסתערבים – התושבים הותיקים דוברי ערבית בירושלים לפני גירוש ספרד, או שאנו מן המורישקוס – יהודים דוברי ערבית שעלו מאגן הים התיכון, או שאנו מצאצאי מגרשי ספרד.

לכשעצמי שמחתי שהתשבץ שהונח בפני לא נפתר, מכיוון שככל שהתקדמתי הרביתי ליהנות מחקירת תולדות ירושלים וחקירת תולדות עמנו וארצנו. כך, למשל, עיינתי וקראתי בתולדות יהודי תוגרמה, מאת אברהם רחאנס, וכן בספריו של יצחק בן צבי – ארץ ישראל ויישובה, שאר ישוב, ומחקרים ומקורות; וכן מאמרים וספרים שנכתבו על-ידי ברנד לואיס, אמנון סקן ואוריאל הד. קראתי עוד רשימות מאירות עיניים של מאיר בניהו על תולדות בית המדרש פרידה, ספרו של יעקב ברנאי על יהודי ארץ ישראל במאה הי"ח וכן ספרה של מינה רחון על הקהילה היהודית בירושלים במאה הי"ז, וספרו של דרור זאבי על המאה ה-17 במחוז ירושלים, ומאמרים שונים וביניהם תולדות ישיבות ירושלים בשלהי המאה הי"ז וראשית המאה הי"ח מאת שלמה זלמן הבלין, וכן קורא הדורות של קתפורטי ועוד. בחקירותי בארכיונים ובכתבי יד עתיקים נפגשתי עם חוקרים ותגיתתי להציץ במיקרופילמים של רשימות שנמצאות בלשכת המסחר במרסיי, ורשימות של רבי חובלים של אוניות ששטו בים התיכון במאות האחרונות. הגייתי לטוט ולטוטט במקומות שונים, אך עד כה לא הצלחתי לפתור את תעלומת המוצא. במאה ה-17 לא נערכו מפקדי אוכלוסין בארץ, אולם ברנד לואיס, אוריאל הד ואמנון סקן ניסו לחשב את מספר התושבים בארץ ובירושלים על-פי פניקסים תורכיים של מס גולגלת (ג'יזה) שהיו משלמים באותה תקופה. פניקסים אלה נכתבו בתורכית באותיות ערביות ללא ניקוד. לפי פניקסים אלה, הגיע מספר התושבים היהודיים בירושלים בחצי הראשון של המאה ה-17 לכאלף איש. לפי חישוביו של אוריאל הד, היו בצפת, ירושלים, עזה, שכם וחברון ובכפרים כעשרת אלפים יהודים, שהיו כ-3% מתושבי הארץ.

ספרי נוסעים ומסעות של נוכרים הביאו למסקנות אחרות, אך לדעת פרופ' פרוור ואחרים אין לסמוך עליהם. צוואתו של ברוך מורח משנת 1643 פורסמה לראשונה בשנת 1820 בספר שו"ת הגקרא "חקרי לב" מאת הרב אליהו חזן, רבה הראשי של אלכסנדריה, שחי בין השנים

לפני כשלושים וארבע שנים, אחרי שחרור העיר העתיקה בירושלים נלוויו אני, אחי רפאל ואשתי מרתה לאבי, אליהו, לכיקור ברובע היהודי. שם הציג בפנינו אבי בית עתיק והצביע עליו כבית השיך למשפחתנו. הוא סיפר שבית זה עבר מדור לדור בליווי צוואה של ברוך מורח, שנחתמה בירושלים ב-1643, עם הוראה לדורות הבאים אחריו שלא למכור ולא למשכן נכס זה עד בוא המשיח, כיוון שהוא מבקש לחזור לגור בו עם תחיית המתים. את הצוואה לא ראינו או.

הבית נתגלה לנו בין החורבות שהירדנים השאירו מאחוריהם. מתוך הבית הופיעה פתאום זקנה ערבייה שהתגוררה באחד החדרים בו. היא זיהתה מיד את אבינו ואמרה שהיא זוכרת שאבינו היה מתלווה לסכי בזמן שזה בא לגבות את דמי השכירות.

לאחר מותו של אבינו, מצאתי בדירת הורי גליונות זפוס צהובים ומתפוררים. מעין בהם נתגלתה לי צוואה, ופרטי משפט של השגת גבול שהתגלה בתחילת המאה ה-20 בין רב-סבא שלי, אלעזר מורח, לבין שטו, המדפיס רויטמן. רויטמן בנה בחצרו חדרג מתחום המקרקעין שלו תנכס לתחום ביתו של ברוך מורח. אלעזר מורח היה אחד מצאצאיו של ברוך, בסוף המאה ה-19. הוא גר והחזיק בבית ברוך מורח, ומילא אחרי הוראות הצוואה.

עם גילוי הגליונות, דאגתי לכרוך אותם לספרים וחילקתי את הכרכים בין בני המשפחה. מאז התחלתי לחקור את תולדות המשפחה, התקדמתי בזירות ובצעדי צב. היה זה מחקר מעביין וקשה, הכרוך, בין היתר, גם בחקר תולדות ירושלים והיישוב היהודי שבה.

מפי אבי שמעתי, כי משפחתנו היא מן המוסתערבים, דהיינו יהודים שמעולם לא עזבו את ירושלים. מפי דודי יצחק וידו פרופ' יואל ריבלין שמעתי גרסה אחרת, והיא שאנחנו צאצאים להרא"ם (ר' אליהו מורח), מגדולי רבני המורח במאה ה-15, בן הקהילה הרומניוטית, ורב ראשי שחי בקושטא בשנים 1450-1526, והוא מצאצאי המורישקוס. המורישקוס הם יהודים יוצאי הארצות דוברות ערבית באגן הים התיכון. גרסה אחרת אמרה שמוצאנו ממגרשי ספרד, ושמשפחתנו היא אחת מארבע המשפחות הראשונות שעלו לירושלים אחרי גירוש ספרד בשנת 1492.

במחקרי בניתי אילן משפחה ותוך כדי כך נתגלה לי חומר מעניין, כגון ספרי הגבאים של בית הכנסת העתיק של רבי יוחנן בן זכאי – הריב"ז, ובו רשימת תורמים וכן רשימת ארזי-פרחי (תיירים), בתקופה של מאה השנים שקדמו לנפילת הרובע בשנת 1948. כמו כן נתגלו לי פרוכות עתיקות מן המאה ה-17, שאחת מהן נמצאת במוזיאון היהודי בלונדון, ואחרת תלויה בחדר האורחים בבית. מצאתי גם כתב יד עתיק של חיים ויטל, מתלמידיו של האר"י הקדוש המקובל מצפת. כתב יד זה היה טמון

1741-1820. הצוואה פורסמה שוב ב-1905 יחד עם פרטיכל המשפט שהתנהל בין אלעזר מורחז לבין רויטמן, והיא הוצעה כפשרה ופודסמה בהמלצת בית הדין הרבני דאז ובאישורו של הרב אלישר, המכונה "ישא ברכה". לצערי, החומר שבשיתמד בכתב מהמאה ה-17 הוא מועט, ואנו החוקרים צועדים ומגששים ובוחקים כל בדל של ידיעה. כך, למשל, חיפשתי את שמו של אביו של ברוך, ולא מצאתי. השם הגלוי, מורחז, הוא שם סתום, ולא גיליתי את מקורו, אם כי ייתכן שהוא מורכב מהאות מ' והמלה זרחי. בתקופה שאנו חוקרים נרשמו משלמי המיסים בשם הפרטי ושם האב, כך שלא ניתן לגלות את שם המשפחה. גם שמות שלושת חברי בית הדין הרבני שהיו עדים לצוואה, לא תרמו למחקר. לא מצאתי את שמו של ברוך בין הרשימות שפורסמו באותה תקופה ואני משער שיתכן שהוא היה פטור ממיסים בהיותו תלמיד חכם, שכן תלמידי חכמים היו פטורים מתשלום מיסים באותה תקופה.

החזותיים על הצוואה היו שלושה חברי בית הדין, ואלה שמותיהם: ישראל בן בנימין, יליד מצרים, שנודע בירושלים כאחד מעמודי ההוראה, ישראל בן עזרא ושבתאי פולשטרו (Polastro).

שבתאי היה אחד מחכמי סלוניק, שעלה לירושלים מפולשטרו שביוון. הוא התיישב בירושלים והרבין תורה בתלמידים בירושלים ובחברון. לא מצאתי את שמות חברי בית דין זה בתעודות אחרות מאותה תקופה, אם כי הרבנים האלה היו ידועים בירושלים, במצרים ובסלוניק. הצוואה נערכה ונחתמה בירושלים לפני הופעתו של משיח השקר שבתאי צבי בירושלים, בשנת 1662. שבתאי צבי הכריז על עצמו באיזמיר כמשיח ב-1648, ולאחר שרבני איזמיר החליטו לגרשו מהעיר בשנת 1651/4, הוא הזל בבדודים ביוון ובתורכיה. הוא חזר לאיזמיר ב-1655, התאסלם ב-1655, ונפטר ב-1675. מעייין לציין פה כי רעיון המשיח ותחיית המתים היה נפוץ בקהילה היהודית של אותה תקופה, וזה גרם לכך שזרם העלייה לירושלים ולצפת הלך וגבר בשנים ההן, על אף הגירות ומעשי הסחיטה של הפחה אבן פרוך.

כאמור, הצטערתי שהעליתי חרס בידי, ושלא הצלחתי לפתור את החידה של מוצא משפחתי. העיון בספר קורא הדורות של קונפורטי וכן עיון בכתב יד של אלמני

הממאה ה-17 העשירו אותי בידיעות, אך החידה נשארה בעינה. לומר את האמת, אני שמח שכך הם פני הדברים, מאחר שאני ממשך בחיפושי ובחקירותי.

אחת התופעות המעניינות בחיפוש אחר שורשים היתה פגישתי עם מפיך סרטים של הטלוויזיה ההולנדית, בשם זאב קדם. מפיך זה התפעל מסיפור הבית והצוואה של ברוך מורחז, שחלם לשוב ולגור בבית הזה עם תחיית המתים בבוא המשיח. הוא חיפש את הצאצאים של בעל הצוואה וכך הגיע אלי. הוא שילב את הסיפור של ברוך מורחז והאגדה שמסביבו בסרט שהפיק בשנת 1978, ובו נראים אנשי ירושלים בני הדתות השונות – היהודית, המוסלמית, הנוצרית, הארמנית והקופטית. כמו כן שילב בסרט את משה ספדי, המהגיס שתכנן את שחזור הרובע היהודי ורחבת הכותל המערבי, וכן את ראש העירייה דאז – טדי קולק, שהבטיח לקיים את צוואתו של ברוך מורחז עם תחיית המתים.

הנה כי כן הפקתי סיפוק והנאה בזקירת שורשי משפחתי, כשאני רואה כיצד מציאות ואגדה כרוכים יחד בזיי היום-יום בירושלים.

בילדגרסיה

בן צבי, יצחק. מחקרים ומקורות. ירושלים י. בן צבי, תשכ"ו.

ביהו, מאיר. התנועה השבתאית. תל אביב, אגודת הסטודנטים באוניברסיטת תל אביב, תשל"ג.

קונפורטי, דוד. קורא הדורות, תציה, 1746.

רוזן, מיכה. ירושלים לדורותיה. תל אביב, האוניברסיטה הפתוחה, 1984-1996. 10 כר'.

שמאל שמיר (מורחז), יליד ירושלים (1923), הוא בוגר המחזור הראשון של הפקולטה למשפטים באוניברסיטה העברית. משפטן פעיל, בעל תחביבים רבים, וביניהם גיאולוגיה. מושך בעט סופרים, ורשימותיו התפרסמו בעיתונים הארץ, דבר, הבוקר, ידיעות אחרונות, עת-מול, במערכה, קרקע לבית-אבותם ועוד. חשף וחקר את שורשי משפחתו בירושלים מאז 1643 ועד היום. הוא נשוי למרתה, ואב לאירית, יעל וצבי.

זכרונות מגיטו איביה (Ivey) בעיני נער בן 16 אלימלך (מישה) מלמד

בהם הורשו להתגרר. באוקטובר אותה שנה הועברו כ-800 יהודים מהעיירות טראב (Traby) וליפנישוק (Lipniski) ומכפרים בסביבות איביה לתוך איזור המגורים היהודי באיביה והורגשה צפיפות גדולה. בתחילת פברואר 1942 נוספו לאיזור המגורים היהודי עוד 200-250 יהודים מהעיירה באקשט (Bakszty) ומן הכפר בוריסובקה (Borysowo). הצפיפות היתה איומה.

השחיטה הגדולה. 12 במאי 1942 היה היום הטראגי והאיום ביותר בתולדות הישוב היהודי באיביה. בבוקר שוב רוכנו בכיכר כל היהודים, לרבות נשים, זקנים וטף. תחת משמר כבד של יחידות אס.אס. ה'נדרמדיה המקומית, המשטרה הפולנית ויחידה ליטאית, התחילה הסלקציה.

משפחות משפחות הופנו לרחוב ברנדינר (Bernardiner). על הגוזטרה בבית מספר 11, שהיה שייך למשפחת בלוך, עמדו רודולף ורנר וליאופולד וינדיש מהקומיסריאט המחוזי בלידא, ראש העיר ביאלקובסקי ומפקד ה'נדרמדיה המקומית באוור. בצומת הרחובות ברנדינר, מושצ'יצקי (Moshchizki) וגמינה (Gminna) הופנו חלק מהמשפחות ימינה לרחוב מושצ'יצקי (כ-500 איש), חלק שמאלה לרחוב גמינה (כ-500 איש), והרוב הגדול, למעלה מ-2,500 איש, צעדו ישר לכיוון הכנסייה הקתולית ומשם ברגל, תחת מכות, לכיוון הכפר סטונייביץ'. משפחתי ואני הופנינו שמאלה. היינו שישה בני המשפחה: אבי, רופא, ד"ר אייוזק מלמד, אמי אמה מלמד, אחי הבכור אפרים (פימה) בן 19, אחותי אביבה בת 7, אני, בן 16, וסבתי מצד אמי שרה קרישטל. אני הלכתי בין אמי וסבתי. אבי, כרופא, הלך עם סרט לבן של הצלב האדום על השרוול. רוכנו כמה מאות מטרים מן הצומת והגרמנים פקדו עלינו לשבת על הרצפה.

מרחוק שמענו צרורות ממכונית ירייה ויריות רובים. אחרי כשעה הגיע אלינו במכונית רודולף ורנר, אחד מקציני האס.אס. שניהלו את הסלקציה, ופקד עלינו למסור כסף, זהב ודברי ערך. לפני המכונית נפרשה שמיכה גדולה ואחרי איסוף כל דברי הערך הוכנסה השמיכה לתוך הרכב ורודולף ורנר פנה אלינו בשני משפטים: יהודים, אל תפחדו, אתם נשארים בחיים. אחרי מספר שעות רוכנו כל היהודים שהופנו קודם לכן שמאלה וימינה, כ-1,000 במספר, בחלק הצפוני של איביה, במספר רחובות אחרי כיכר השוק, ושם הקימו גטו, מוקף בגדר תיל זוקרני.

לפני שהתפורטו בבתיים נאם לפנינו קצין האס. אס. השני, ליאופולד וינדיש, ואמר: הגורל שלכם תלוי

במית הצבא הגרמני. במוצאי שבת, 21 ביוני 1941, חזרתי הביתה ממסיבת בית-הספר לרגל סיום שנת הלימודים. השעה היתה די מאוחרת, אבל הלכתי לאט ביודעי שמחר אוכל לישון ולא אצטרך לקום מוקדם.

למחרת, 22 ביוני, התעוררתי בשעה שבע בבוקר לקול רעש ברחובות העיירה. טנקים של הצבא האדום נסעו לכיוון מערב ומזרח והורגשה בהלה. ברדיו הודיעו ששר החוץ הסובייטי, מולוטוב, יאם לאורחי ברית המועצות. בשעה 8:00 בבוקר נאם מולוטוב את נאומו המפורסם הודיע שגרמניה הנאצית התקיפה, בצורה בוגדנית, את ברית המועצות. הגרמנים הפציצו שדות תעופה באוקראינה, ביילורוסיה וליטא והשמידו כמה מאות מטוסים סובייטים על הקרקע. הצבא האדום חזל האוויר שלו נבסו לקרבות הגנה עם הגרמנים. הוכרז מצב מלחמה.

הייתי בן 15 חצי ועקבתי בדריכות אחרי המתרחש. לקראת סוף השבוע הופצצה העיירה איביה על ידי מטוסים גרמניים. מחצית מרחוב אחד במאי (וילנער גאס ביידיש - רחוב וילנה) הושמדה. גשרפו בתים של יהודים (הרוב) ושל פולנים. רבים מבין התושבים היהודים ברחו לכפרים הסמוכים סטריזיניאט (Strizywieta) סטארצ'יניאט (Starzenieta) וסאוגוץ' (Souguicie). השלטון הסובייטי התפורר וכתוצאה מכך החלו הכפריים לבוז ולשדוד מחסני מזון ממשלתיים ולאחר מכן גם בתים יהודיים. ב-30 ביוני נבסו גייסות גרמניים לאיביה, וכבר למחרת היום פקדו הגרמנים על גברים יהודים להתייצב לעבודות פיזיות קשות. אני עבדתי בניקוי תותחים של הצבא הגרמני והייתי עד להתעללות במורים מבית הספר העברי "תרבות", שאנטישמים פולנים הלשינו עליהם. יום-יום היו יוצאים יהודים מגיל 16 עד 60 לעבודות שונות ומשונות, נחוצות ולא נחוצות. בסוף יום העבודה היו מחלקים בכיכר השוק לחם לעובדים.

חיטול האישליוצ'ייה. ביום 2 באוגוסט 1941 (תשעה באב) פקדו הגרמנים על כל היהודים מגיל 16 עד 60 להתייצב בכיכר השוק. במשך כשש שעות הוצאו 220 איש, מנהיגים רחנניים, מורים, רוקחים וקומוניסטים (פרט לרופאים) שסומנו על ידי משתפי פעולה פולנים, הועלו על משאיות הוצאו להורג מספר קילומטרים מהעיירה, בסביבות הכפר סטונייביץ' (Stoniewiczze). אז עוד לא ידענו שכולם הוצאו להורג, כיוון שהגרמנים טענו כי הם הועברו לעבודות במערב.

איזור המגורים היהודי. בחודש ספטמבר 1941 הכריזו השלטונות הגרמניים על "איזור מגורים יהודי". משפחות יהודיות רוכנו במספר רחובות בעיירה ורק

בהצלחות שלנו בחזית. זמנית, אתם נשארים בחיים. את החיים שלכם אתם קונים בעבודה למען השלטון הגרמני. אחרי שהאנשים התחילו להתפור לבתים בגטו, פשטה המשטרה הפולנית בין היהודים ותפסה כ-50 צעירים, ביניהם אחי אפרים ואני. הם הובילו אותנו אל מול בניין המשטרה הפולנית, נתנו לנו אתים, ותחת משמר כבד הובילו אותנו לכיוון הכפר סטוניביץ' על מנת לכסות את הבורות עם הנרצחים בתוכם.

כשהגענו אל הבורות, כמה מאות מטרים מן הכפר סטוניביץ', התגלתה לעינינו תמונה איומה של כ-2,500 גוויות חצי ערומות וערומות לגמרי, גברים, נשים, זקנים וטף. בקרב חלק מהם עוד היו סימני חיים. השוטרים הפולנים ו'נדרמים גרמנים הסתובבו בין הקורבנות וכשראו סימני חיים בחלק מהם, הם ירו והרגו אותם בדם קר. הכרתי כמה מהקורבנות, חברים, שכנים וילדי שכנים. ההלם היה עצום. עבדנו כמו בחלום, כמו תחת היפנוזה. עבדנו עד שעה מאוחרת, 5-6 שעות, עד שכיסינו את הבורות, כ-35 מטר אורך, 5 מטר רוחב וכ-3.5 מטר עומק, בכלור ובאדמה. כשהתחיל להחשיך חזרנו לגטו שבורים, רצוצים, אפטיים.

הגטו באיביה - 12 במאי עד 31 בדצמבר 1942.
בגטו קמו מספר מפעלים קטנים, כמו מפעל למשחת נעליים, לנרות, לסלים מקש ומענפים, לחבלים ולעור. במפעלים אלה עבדו כמה מאות עובדים. מלבד זאת היו יוצאות יום-יום קבוצות עובדים לעבוד ביערות, במפעל לגסירת עצים, בכבול ועוד. מזמן לזמן היו הגרמנים דורשים כמה עשרות עובדים לעבודות במרחק רב כמו בלידא (Lida), קרסנה (Krasne), אושמינגקה (Oszmianka), רז'נקה (Rozanka), ז'לודק (Zoludek) ועוד. במקומות אלו לא היה מוון מספיק והתנאים הסניטריים היו הרבה יותר גרועים מאשר בגטו. על רקע זה היו מאבקים בין תושבי הגטו לבין היהודנאט והמשטרה היהודית. בחודשים יולי ואוגוסט 1942 היו כבר שמועות בגטו איביה על התארגנות פרטיזנים ביערות.

בעקבות שמועות אלה קם בגטו ארגון מחתרתי, בראשותו של משה קגנוביץ, אבי ד"ר אייזיק מלמד, משה סטוצקי וסגן מפקד המשטרה היהודית קלמנוביץ מהעיירה טראב. מטרות הארגון המחתרתי היו: להשיג נשק; להתקשר עם יחידות הפרטיזנים ביערות; לנסות לברוח מהגטו, להצטרף לפרטיזנים וללחום ולנקום בצורך הנאצי. הצעירים, ואני ביניהם, הצטרפו בהתלהבות למחתרת זו. לא כולם היו בסוד העניינים. צורפו רק אלה שאפשר היה לסמוך עליהם.

חברייתה מהגטו. ביום האחרון של שנת 1942, 31 בדצמבר, כיתרו הגרמנים את גטו איביה. למודי ניסיון ומפוזזים החלטנו, אחי הבכור אפרים ואני, לרדת ביחד עם אמנו למקום מסתור, מחבוא עמוק באדמה אצל

השכנים שלנו. בשפת העם קראו למחבוא כזה "מליבה". בערב ובלילה ירד שלג כבד. בחצות יצאתי מהמחבוא כדי לבדוק את הנעשה בגטו. עליתי על עליית הגג והסתכלתי דרך החלון הקטן על הסביבה. שלג כיסה את כל השטח. בסמוך לגדרות הגטו צעדו פטרולים של גרמנים ושל שוטרים פולנים עם נשק כמוכן. בין פטרול אחד לשני היו כמה זקות שבהן אפשר היה לעבור, לזחול מתחת לגדר על ידי מתיחת התיל הזוקרני כלפי מעלה. כשסיפרתי למסתתרים במחבוא את מה שראיתי, החליטו רובם להסתלק מהגטו. לפי עצתו של אחי, אפרים, לקחנו איתנו סדינים לבנים לשם הסוואה. זחלנו מתחת לגדר בקבוצות של שניים או שלושה אנשים ועברנו לצד השני, הארי, של איביה.

כל הקבוצה, כ-12 איש, התחילה לצעוד לכיוון הכפר מישוקוביץ (Miszkowicze), כ-8 ק"מ מאיביה, דרך איזור המגורים של הסטרים, מורבשצ'יזנה (Murawsczyzna). אחת הנערות שהיתה עמנו, חיה קוזלובסקה, התגוררה לפני המלחמה בכפר זה וגם ידעה את הדרך. לאפרים היה בקבוק קטן עם חומצה גופרתית ולי היתה סכין מטבח ארוכה. אימנו, שהיתה עמנו, הכירה כפרייה אחת בשם מרילה בכפר הזה.

אחרי כשעתיים-שלוש של צעיפה מאומצת, בשלג עמוק, הגענו לכפר מישוקוביץ. הקבוצה התפוררה בבתי הכפר ואנו, אמא, אחי ואנוכי, נכנסנו לביתה של מרילה. תחילה היא היתה מבוהלת מאוד, אחר-כך נרגעה ולאחר שנתנו לה סכום כסף ומתנות הסכימה ללכת בבוקר לאיביה ולמצוא את אבינו ד"ר מלמד שנשאר בגטו ביחד עם אחותי איביה ועם הסבתא מצד אמא, שרה קרישטל (אבא, אחותי וסבתא הסתתרו במחבוא אחר בגטו ולא מצאנו אותם כשעזבו את הגטו). אמא ביקשה למסור לאבא שינסה לברוח מהגטו עם איביה ועם סבתא ולהצטרף אלינו.

למחרת, 2 בינואר 1943, הגיעו אבא, איביה וסבתא על עגלה רתומה לסוס של גוי בשם מינקו, שהיה בעבר פציינט של אבא והסכים להבריח את שלושתם לכפר שבו היינו תמורת תשלום שמן. אבא הביא גם אי-אלו דברים מהבית, כמו בגדים, מזון וקצת תרופות. הוא סיפר לנו שבאותו לילה, כשהגרמנים כיתרו את הגטו, ברחו מהגטו כ-400 איש, רובם צעירים וחברי המחתרת. חלק מהם היה חמוש ברובים או באקדחים. אחרי כמה ימים ולילות שבהם הם חיפשו אחר פרטיזנים בקור ובשלג, אחרי שהגרמנים הדביקו בגטו מודעות שבהן הודיעו שהם רוצים רק להעביר כמות של עובדים לעבודות במזרח ובלידא, ואחרי שהמשפחות של הצעירים שברחו ביקשו מהם לחזור, חזרו לגטו יותר ממחצית היהודים שברחו. אנו ורבים אחרים החלטנו בבחישות לא לחזור לגטו.

הפגישה הראשונה עם הפרטיזנים. כעבור כמה ימי שהייה בכפר מישוקוביץ עברנו לכפר גדול יותר, מיקולייב (Mikolajow). אחד הכפריים בכפר זה היה

כמה עשרות נהרגו בקרבות, ביניהם אחי, אפרים, שנהרג בקרב עם הגרמנים כסייר של הגדוד, בזמן המצור, בסוף יולי 1943. בן 20 היה במוותו. יהיה זכרם ברוך.

בדצמבר 1967 הוזמנתי לעיר מיינץ שבגרמניה כעד במשפטם של ליאופולד וינדיש ורודולף ורנר, מבצעי הרצח באיביה. רודולף ורנר מת בכלא וליאופולד וינדיש נידון למאסד עולם.

אלימלך (מישה) מלמד נולד ב-1926 בעיירה ילובייץ (Yazlowiec) שבגליציה המזרחית לאביז' ד"ר אייזיק מלמד (1893-1955) ולאמו אמה מלמד לבית קרישטל (Kristal, 1898-1952). בשנת 1929 הגיעה המשפחה לעיירה איביה (Ivye) על יד לידא ובסוף 1942 ברחו מן הגטו והצטרפו לפרטיזנים. אלימלך מלמד הגיע לישראל ביולי 1948 במסגרת גז"ל (גיוס חוץ לארץ) והשתתף בקרבות לטרון וירושלים. לאחר שחרורו מצה"ל עבד במשרד האוצר במספר תפקידים עד פרישתו ליגמלאות בשנת 1991. כיום הוא מתגורר עם אשתו בתל אביב, הוא אב לשני בנים וסב לשני נכדים.

גם הוא פציינט של אבא והוא הציע להסתיר אותנו עד לגמר המלחמה. דחינו בנימוס את הצעתו הנדיבה וביקשנו שיעזור לנו לפגוש את הפרטיזנים שהיו בסביבה. מספר ימים לאחזק מכן, בשעות הערב, נבסו חמישה פרטיזנים של הבריגדה על שם סטלין, בראשותו של מפקד הפלוגה יאשה חורושייב. אפרים ואני גייסנו מיד לפלוגתו של חורושייב ואבא התמנה כדופא ראשי באחד הגדודים של הבריגדה על שם סטלין. אפרים קיבל רובה מיד כי הוא עבר אימונים טרום-צבאיים בגימנסיה בוילנה. לא היה גבול לשמחתי כשקיבלתי לידי, אחרי אימון קצר, רובה עם 50 כדורים. אחרי ההשפלה הפיזית והרוחנית, אחרי מכות ורציחות של בני עמי, יכולתי ללחום ולנקום. הייתי מוכן לתת את נפשי במאבק נגד הנאצים. הייתי חופשי, פרטיון עם רובה, מאושר ומוכן לכל מאבק נגד הרוצחים השפלים הגרמנים. חלק גדול מהצעירים שברחו בליל 31 בדצמבר מגטו איביה הצטרפו ליחידות פרטיזניות שונות שפעלו ביערות גאליבוקי (Naliboki). רבים מהם הצטרפו לגדוד היהודי של בילסקי. רובם השתתפו במאבק פעיל נגד הנאצים ומשתפי הפעולה שלהם, והצטיינו כסיירים, חבלנים ומפקדי כיתות ומחלקות.

המכון לתצלומי כתבי-יד בבית-הספרים הלאומי והאוניברסיטאי

סיכום ביקור ד"ר פייר סטרוויס

תוכנה זו הוא שהיא נגישה דרך TELNET, אם-כי הדבר דורש מחשב PC עם יכולת להשתמש באלפבית העברי.

אף על פי שהאוסף כולל בעיקר חומר עברי ספרותי, ניתן גם למצוא מספר פריטים בעלי עניין לגביאלוגים:

פינגקסי בתי כנסת

פינגקסי בתי דין

פינגקסי חברות, סלול חברות קדישא

פינגקסי מהל

רשימות משפחתיות

ארבעת מפקדי האוכלוסין של מונטיפיורי בארץ ישראל

במכון מספר מכשירים לקריאת מיקרופילמים וכן מדפסות. המכון פתוח בימים א' עד ה', בשעות 9:00 עד 17:00.

מנהל המדור למיקרופילמים הוא ד"ר ריכלר: richler@vms.huji.ac.il

המכון לתצלומי כתבי-יד נוסד בשנת 1951 ביוזמתו של ראש הממשלה דוד בן-גוריון. בתחילה הוא היה ממוקם במשרד החינוך והתרבות. בשנת 1961, כאשר בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי עבר למשכנו הנוכחי בקמפוס גבעת רם, הועבר המכון לשם בצמוד למחלקה לכתבי-יד שכבר היתה קיימת.

אוסף תצלומי כתבי-יד העבריים במיקרופילמים כולל 70,000 פריטים, אשר צולמו בכ-500 ספריות ברחבי העולם. אוסף זה, יחד עם אוסף כתבי היד העבריים בספרייה, חזשב לאוסף הגדול בעולם, הוא כולל כ-95% מכל כתבי היד העבריים הקיימים בעולם. הפריטים החשובים באוסף כוללים קטעים נדירים של ספרות מקראית, תלמודית ורבנית, וחומר רב מציזת קהיר.

קרוב ל-95% מהמיקרופילמים קוטלגו במחשב, המשימה אמורה להסתיים בתוך 3-4 חודשים. המכון משתמש בתוכנת התייעוד אלפא (ALEPH), כמו כל הספריות האוניברסיטאיות ומכוני המחקר בישראל. יתרון בולט של

ביקורת ספרים

Jewish Officers in the Polish Armed Forces, 1939-1945, מאת בנימין מאירצ'ק, יצא לאור (באנגלית) על-ידי ארגון ותיקי מלחמה יוצאי צבאות פולין בישראל, 2001, 319 עמודים.

ל'אן-פייר סטרוויס

מקורותיו העיקריים של מאירצ'ק הם הארכיון הצבאי המרכזי בורשה, והמכון ההיסטורי סיקורסקי (Sikorski Historical Institute) בלודז'ן.

ארבע הרשימות שבספר הן:

- 2,661 קצינים יהודים בצבא הפולני בתחילת המלחמה (ספטמבר 1939).
- 402 קצינים יהודים במסגרת הצבאות הגולים של פולין בצרפת, גורווגיה וצפון אפריקה, וכן צבא אנדרס, הצבא הפולני המזרחי (איטליה) והצבא הפולני המערבי.
- 1,550 קצינים יהודים בצבא העם הפולני (Polish People's Army).
- 164 קצינות יהודיות בצבא העם הפולני.

באפריל 2001 הועלה בנימין מאירצ'ק לדרגת אלוף משנה (מילואים) על-ידי שר ההגנה הלאומית של פולין. דבר זה מהווה, ללא ספק, הכרה מלאה בהישגיו.

הספר הוא תוספת בעלת ערך רב למידע הקיים בנושא, והוא מהווה מקור גיאולוגי בעל חשיבות רבה.

בנימין מאירצ'ק מגיש לנו תרומה נוספת לעבודתו המיוחדת, העוסקת בהצנחה ובתיעוד של שירות חיילים יהודים בצבאות פולין בתקופת מלחמת העולם השנייה.

סידרת הספרים הקודמת שלו "חללים יהודים בצבא פולין במלחמת העולם השנייה" (ראה *שרשרת הדורות* כרך ט"ו מס' 3), הכוללת 5 כרכים, מביאה שמות של אלפי יהודים שנפלו במערכה במסגרת הצבאות השונים של פולין. סידרה זו תורגמה לפולנית ויצאה לאור בפולין ביוני 2001.

בעבודתו החדשה מתמקד מאירצ'ק בחבריו הקצינים היהודים, 4,879 במספר, שהשתתפו, כמוהו, במאמץ המזלמה של פולין. אף-על-פי שהפולנים, בגלל אנטשישמיות, בדרך כלל לא קידמו את היהודים לדרגות קצונה, חלק מהיהודים בכל זאת הגיעו לדרגת קצין, רבים מהם היו גיבורי מלחמה ומספר ניכר מהם היו רופאים.

בהתאם לשיטה שהוא נוהג בה בספרים הקודמים שלו, מציג מאירצ'ק בתחילה את הרקע ההיסטורי של מעורבות הכוחות הפולניים במלחמה. בהמשך מכליל הספר ארבע רשימות של קצינים (שורדים וחללים כאחד), תוך מסירת מידע בסיסי כגון: שם המשפחה, השם הפרטי, תאריך ומקום לידה, היחידה הצבאית, הדרגה, וגורל האדם הרשום, אם ידוע.

סיכומי מאמרים מתוך כתבי-עת זרים

ETSI, Vol.4, No.13- June 2001 כתב עת לגיאולוגיה והיסטוריה של הספרדים

סיכומה: מטילדה טג'ר

(Leghorn) שבאיטליה הנמצאים בארכיונים של פיזה, ליבורנו ופירצה. ארכיון הקהילה של ליבורנו כולל אינפורמציה רבה. לדוגמה מצורפת רשימה שמית של יהודי המקום אשר הצהירו על שמות משפחותיהם הרשמיים מהתאריך 10 ביוני 1809.

מלבד שני המאמרים הארוכים האלה מובאים המדורים הרגילים של סקירת העיתונות הגיאולוגית היהודית ולבסוף ביבליוגרפיה מעניינת מאד: מידע גיאולוגי של משפחות ספרדיות הנמצא בארכיון "כל ישראל חברים" בפריז. הביבליוגרפיה כוללת גם ספרים וגם מאמרים מתוך כתבי-עת יהודיים. כל המקורות המצוינים, מלבד ספר אחד, כתובים בצרפתית.

תוכן החוברת החדשה מתרכז בעיקר ברישומים אירופיים בהם ניתן למצוא מידע חשוב על משפחות ספרדיות. המאמר הראשון הן בתיקים של יהודים עות'מנים, אשר בדיותם גרים בצרפת ביקשו מהשלטונות להתאזרח. תיקים אלה מכילים תעודות מקוריות רבות ופרטים על כל משפחות המבקשים, ובשל כך הם הופכים למקור גיאולוגי בעל חשיבות יוצאת דופן. מצורפת רשימה של 27 "בעלי תיקים" בצירוף שם האב והאם, תאריך ומקום לידה, תאריך הבקשה להתאזרחות ולבסוף שמה הפרטי ושם הנעורים של הרעיה. המאמר נכתב בידי Laurence Abensur-Hazan.

במאמרו המקיף, מתאר ההיסטוריון האיטלקי Nardo Bonomi את מקורות המידע על יהודי ליבורנו

המסודרים לפי הגדוד ותקופה. הוא ניסה להוציא מהם את אלה ששמותיהם הצביעו על מקור יהודי. נבנתה רשימה של כ-1350 קצינים וחיילים יהודיים שעבורם נמצאו פרטים רבים מאד, לא רק על עצמם אלא גם על משפחותיהם. לאוסמן אייר את מאמרו במספר ביוגרפיות של קצינים וחיילים, המבוססות על התיקים האישיים ועל תיעוד האותות שקיבלו, ובהמשך גם על תיעוד הגימלאות שלהם. המחקר מעניין במיוחד בגלל עצם הטיפול בחומר מקורי שלכאורה אין לו קשר עם גניאלוגיה.

לסיום מובאת רשימה קצרה על בדיקה של שני שקי קטיפה רקומים לטלית ותפילין, שמקורם בצפון אפריקה. השקים האלה הוכנו לקראת הבר מצוה של בעליהם, ובעזרת התאריך הרשום ניתן לקבוע את תאריך לידתם.

ביתוח תעודה מ-1784 על העיירה Rosheim שבחבל אלזאס, בצפון-מזרח צרפת, הוא נושא של מאמר קצר מאת Jean-Pierre Kleitz. המידע הכלול בו נותן פרטים בלעדיים על המשפחות היהודיות שם. מעין השלמה למאמר זה מהווה הכתבה השניה על תולדות משפחתו של Gérard Levy.

גולת הכותרת של החוברת הנכבדת הינה ללא ספק המאמר המקיף ביותר, פרי מחקרו של Pierre Lautmann על החיילים היהודיים בצבא צרפת בתקופת המהפכה וקיסרות גפוליאון.

בארכיון ההיסטורי הצבאי (Service Historique de Vincennes) שב-Vincennes, ממזרח לעיר פריס, בדק המחבר את הגיליונות האישיים של החיילים ששדתו בצבא צרפת בין השנים 1791 ו-1815, באלפי תיקיהם

Maajan – ביטאון החברות הגניאלוגיות בשווייצריה והגנרבינג, גיליון 61, דצמבר 2002

סיכומה: אסתר רמון

Simon Guenzburg zur היה והשני היה Jakob Nathan Gemse מהעיר פרנקפורט. נותן הכסף היה Simon Guenzburg בן Elieser בעיר Guenzburg.

הדורות הראשונים של משפחת הכהנים Greilsamer מאת Guenter Boll. תולדות המשפחה ב-Biesheim וב-Breisach מראשית המאה ה-18.

המבורג

מחקר: עובדים על ארבעה בתי קברות יהודיים נוספים בהמבורג מאת Michael Studemund-Halevy

Cohn & Isaac, בעקבות אבותי בצפון גרמניה, מאת Sabine Kroth, חלק שני ואחרון. נישואי דוד כהן עם Hanchen האחות של Marcus Isaac ב-Lunden ב-1843 ופירוט צאצאיהם.

"בתקופתנו של האור וההשכלה", לראשית משפחת Ballin בהמבורג, מאת Juergen Sielemann. המשך שני: מחיי האב של אלברט בלין מאצע המאה ה-19.

שווייצריה

חלקת הרבנים בבית הקברות ב-Biesheim מאת Guenter Boll

תולדות בית הקברות במקום ופירוט על שבעה רבנים הקבורים בו ועל כל אחד מהם פרטים גניאלוגיים רבים. שמות הרבנים הם:

Hirsch Kahn 1736-1797

Kalman Rachmiel 1755-1818

Isaac Levy 1765-1835

Elias Bloch 1767-1852

Paul Zivi 1765-1854

Abraham Leib Weyl 1778-1854

Cerf Aaron 1819-1879

הדפסת התלמוד של 1580-1578 Basel מאת Peter Stein

בקשר להצגת תלמוד זה בספריה האוניברסיטאית בבזל מפרסם המחבר ביבליוגרפיה על הנושא, כמו-כן הוא מספר על שריפת התלמוד והדפסתו מחדש בבזל ומביא את תולדות שני המו"לים: אחד היה Simon Moses בן

